

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Karolinos Valentaitės
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas
Laisvės atėmimo bausmės taikymas nepilnamečiams
Application of Imprisonment for Juveniles

Vadovas: doc. dr. Gintautas Sakalauskas
Recenzentė: asist. dr. Justyna Levon

Vilnius
2021

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe analizuojamas laisvės atėmimo bausmės taikymas nepilnamečiams Lietuvoje ir šios bausmės taikymo probleminiai aspektai, laisvės atėmimo bausmės nepilnamečiams taikymo praktika lyginama su užsienio valstybėmis. Siekiant išsamiau atskleisti magistro temą, darbe plačiau analizuojami ir pagrindiniai nepilnamečių nusikalstamo elgesio veiksniai, jo paplitimas, laisvės atėmimo bausmės, kaip *ultima ratio* priemonės nepilnamečiams, reikšmė, tarptautinės rekomendacijos dėl šios bausmės taikymo nepilnamečiams, jos taikymo tikslai, sąlygos ir poveikis nepilnamečių elgesiui.

Pagrindiniai žodžiai: laisvės atėmimo bausmė, nepilnamečių nusikalstamas elgesys, tarptautinės nepilnamečių justicijos rekomendacijos, laisvės atėmimo poveikis nepilnamečiams, laisvės atėmimo bausmės taikymo nepilnamečiams tikslai ir sąlygos.

This thesis analyses an application of imprisonment for juveniles and problematic aspects of this punishment in Lithuania in comparison with other countries and their practice related to application of imprisonment for juveniles. To achieve more detailed analysis, this work also analyses main factors and prevalence of criminal behavior of juveniles, imprisonment as the *ultima ratio* measure for juveniles, international recommendations on imprisonment for juveniles, furthermore, the impact of this punishment on juveniles as well as aims and conditions of the application.

Keywords: imprisonment, criminal behavior of juveniles, international recommendations on juvenile justice, impact of imprisonment on juveniles, aims and conditions of imprisonment for juveniles.

TURINYS

Anotacija ir pagrindiniai žodžiai	2
Įžanga	4
1. Nepilnamečių samprata, pagrindiniai nusikalstamo elgesio veiksniai ir jo paplitimas	6
1.1. Nepilnamečių samprata Lietuvoje ir užsienio šalyse	6
1.2. Pagrindiniai nepilnamečių nusikalstamą elgesį lemiantys veiksniai	8
1.3. Nepilnamečių nusikalstamo elgesio paplitimas	13
2. Laisvės atėmimas kaip griežčiausia valstybės reakcijos į nepilnamečo nusikalstamą elgesį forma	19
2.1. Laisvės atėmimo baudmės samprata ir taikymo praktika	19
2.2. Tarptautinės rekomendacijos dėl laisvės atėmimo taikymo nepilnamečiams	22
2.3. Laisvės atėmimo poveikis nepilnamečiams	26
3. Laisvės atėmimo baudmės taikymo nepilnamečiams tikslai ir sąlygos	31
3.1. Laisvės atėmimo baudmės taikymo tikslai	31
3.2. Laisvės atėmimo baudmės trukmė	35
3.3. Sąlygos, į kurias teismas turi atsižvelgti taikydamas laisvės atėmimo baudmę ..	38
Išvados	48
Šaltinių sąrašas	50
Santrauka	56
Summary	57

IŽANGA

Atsižvelgiant į tai, kad laisvės atėmimo bausmė pagal tarptautines nepilnamečių justicijos rekomendacijas nepilnamečiams yra *ultima ratio* (paskutinė priemonė), būtina analizuoti įvairius šios bausmės taikymo aspektus Lietuvoje bei palyginti su kitų valstybių praktika. Šios analizės būtinumą rodo Lietuvos teismų praktikoje vis dar dažnas laisvės atėmimo bausmės taikymas nepilnamečiams Lietuvoje, kuris paneigia *ultima ratio* principą ir tarptautinių nepilnamečių justicijoje standartų nuostatas.

Temos aktualumas – tarptautiniuose teisės aktuose bei baudžiamajame įstatyme numatyti baudžiamosios atsakomybės ir bausmių ypatumai lemia tai, kad į juos būtina atsižvelgti taikant laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiams, todėl įvairių minėtos bausmės taikymo aspektų analizė yra svarbi teisingam, tarptautinius įsipareigojimus ir nacionalinius teisės aktus atitinkančiam laisvės atėmimo bausmės taikymui nepilnamečiams. Temos svarbumą rodo ne tik per dažnas laisvės atėmimo bausmės taikymas Lietuvoje, tačiau ir įvairių publikacijų žiniasklaidoje sukeliama moralinė panika dėl nepilnamečių nusikalstamo elgesio, kuri pastaruoju metu iššaukia itin didelę visuomenės reakciją bei reikalavimus griežtinti baudžiamąją politiką nepilnamečių atžvilgiu.

Darbo tikslas – pateikti susistemintą ir apibendrintą laisvės atėmimo taikymo nepilnamečiams analizę Lietuvoje ir užsienio valstybėse.

Darbo uždaviniai – išnagrinėti pagrindinius nepilnamečių nusikalstamo elgesio veiksnius bei jo paplitimą, aptarti tarptautinius standartus, susijusius su laisvės atėmimo bausmės taikymu nepilnamečiams, šios bausmės poveikį nepilnamečiams, laisvės atėmimo bausmės nepilnamečiams tikslus ir sąlygas.

Darbo objektas – laisvės atėmimo bausmės nepilnamečiams taikymo reglamentavimas ir praktinė problematika.

Pagrindiniai naudojami tyrimo metodai. Šiame magistro darbe naudojami tokie pagrindiniai mokslinio pažinimo metodai: sisteminis, analizės, lyginamasis, apibendrinamasis. Sisteminis metodas buvo pasitelktas norint tiksliau ir išsamiau atlikti teisės normų analizę. Analizės metodas naudojamas tirti bei geriau suprasti įvairių mokslininkų pozicijas, teismų praktiką. Lyginamasis metodas naudojamas palyginti laisvės atėmimo taikymo nepilnamečiams praktiką Lietuvoje ir užsienio šalyse, taip pat palyginti įvairius statistinius duomenis ir pateikti jų analizę. Apibendrinamasis metodas pasitelktas norint pateikti išvadas išanalizavus įvairių mokslininkų pozicijas, atliktus tyrimus, statistinius duomenis bei kitą informaciją pasirinktuose šaltiniuose.

Darbo originalumas – nepilnamečių justicijos klausimams tiek Lietuvoje, tiek užsienio valstybėse skiriamas nemažas dėmesys, todėl mokslinės literatūros, įvairių

publikacijų yra pakankamai daug. Nepilnamečių justicijos problemas nagrinėjo I. Čėsniėnė, A. Dašys, M. Dobrynina, A. Dobryninas, R. Drakšas, A. Drakšienė, A. Jatkevičius, R. Jusienė, S. Justickaja, I. Michailovič, L. Pakštaitis, G. Sakalauskas, L. Ūselė ir kiti teisės bei kriminologijos mokslininkai. Taip pat iš užsienio šalių autorių paminėtini F. Dünkel, D. P. Farrington, R. Loeber, S. H. Decker ir kiti. Be to, nemažai magistro darbų buvo skirti laisvės atėmimo bausmės nepilnamečiams klausimams, tačiau daugiausiai bausmės vykdymo aspektams, pavyzdžiui, laisvės atėmimo bausmės vykdymo nepilnamečiams ypatumams (2016), taip pat rašoma bendrai apie bausmių skyrimo nepilnamečiams ypatumus (2011), tačiau šiame darbe analizuojamas ne šios bausmės vykdymo, būtent laisvės atėmimo bausmės taikymo aspektas, tad tuo šis magistro darbas yra originalus.

Pagrindiniai šaltiniai – šiame magistro darbe daugiausiai remiamasi Lietuvos ir užsienio šalių mokslininkų straipsniais, atliktais tyrimais, nacionaliniais bei tarptautiniais teisės aktais, teismų praktika bei oficialia statistika.

Darbo struktūra – magistro darbas susideda iš įžangos, trijų dėstymo dalių bei jų potemių, kurios skirtos aptarti nepilnamečių sampratą ir nusikalstamo elgesio pagrindinius veiksnius bei paplitimą, taip pat aptariama ir laisvės atėmimo bausmė, tarptautinės rekomendacijos, susijusios su laisvės atėmimo bausme nepilnamečiams, šios bausmės poveikis nepilnamečiams, o paskutinėje dėstymo dalyje aptariami laisvės atėmimo bausmės taikymo nepilnamečiams tikslai ir sąlygos. Magistro darbas baigiamas išvadomis, naudotų šaltinių sąrašu, santraukomis lietuvių ir anglų kalbomis.

1. NEPILNAMEČIŲ SAMPRATA, PAGRINDINIAI NUSIKALSTAMO ELGESIO VEIKSNIAI IR JO PAPLITIMAS

1.1. Nepilnamečių samprata Lietuvoje ir užsienio šalyse

Tinkamai ir visapusiškai laisvės atėmimo bausmės taikymo nepilnamečiams analizei yra būtina aptarti kertinius nepilnamečių justicijos klausimus, kurie yra susiję su nepilnamečių sąvoka, jų elgesio tendencijomis bei pagrindiniais veiksniais, sąlygojančiais jų deviacinį elgesį.

Nepilnamečio sąvoka skirtingose teisės šakose gali būti suprantama įvairiai, tačiau baudžiamojoje justicijoje yra numatytos griežtos baudžiamosios atsakomybės ribos ir tam tikri nepilnamečiams taikomi institutai kaip emancipacija civilinėje teisėje, baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribų prasme reikšmės neturi. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – Baudžiamasis kodeksas) 13 str. 1 d. ir 2 d., asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn nuo 16 metų, o tam tikrais atvejais, kurie yra nurodyti minėto straipsnio 2 dalyje – ir nuo 14 metų (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Baudžiamojo kodekso 81 str. 1 d. numato, jog nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai taikomi asmenims, kurie nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo sulaukę 18 metų. Taigi Lietuvos baudžiamojoje teisėje nepilnamečiu laikomas asmuo nuo 14 iki 18 metų. Baudžiamojo kodekso IX skyriuje numatyti jų baudžiamosios atsakomybės ypatumai, kurie Baudžiamojo kodekso 81 str. 2 d. numatytais atvejais gali būti taikomi ir 21 metų nesulaukusiems asmenims, kai nustatoma, jog šis asmuo savo socialine branda prilygsta nepilnamečiui.

Tarptautiniai dokumentai, susiję su nepilnamečių justicija nenustato rekomenduojamos minimalios baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos. Pavyzdžiui, 1985 m. Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklių, kitaip vadinamos Pekino taisyklių, 4 punktas numato, kad baudžiamosios atsakomybės amžius neturėtų būti pernelyg jauno amžiaus, atsižvelgiant į emocinius, protinius ir intelektualinius brandos faktus (Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės, 1985). Manytina, kad atsižvelgiant į valstybių kultūrinius, istorinius, socialinius bei ekonominius skirtumus buvo susilaikyta nuo konkrečios rekomenduojamos minimalios baudžiamosios atsakomybės ribos.

Šiandieninėje tarptautinėje bendruomenėje nėra konkrečios bendros minimalios amžiaus ribos ir atsižvelgiant į įvairių valstybių patirtį, jose vyraujančius nepilnamečių justicijos modelius, kartais numatytas minimalus baudžiamosios atsakomybės amžius gali reikšti labai skirtingus baudžiamuosius teisinius padarinius. Pavyzdžiui, Lietuvoje laisvės atėmimo bausmė gali būti taikoma esant minimaliai baudžiamosios teisės atsakomybės

ribai, t. y. nuo 14 metų, padarius Baudžiamojo kodekso 13 str. 2 d. numatytas nusikalstamas veikas, palyginimui Šveicarijoje pati minimali atsakomybės riba, kuri yra 10 metų, laisvės atėmimo bausmės taikymo nesuponuoja ir yra numatytas papildomas ribojimas, pagal kurį laisvės atėmimo bausmė gali būti taikoma tik sulaukusiems 15 metų amžiaus (Sakalauskas, 2011, p. 219–226).

Daugelis Europos valstybių baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribą numato nuo 14 metų – Austrija, Latvija, Estija, Italija, Ispanija, Vokietija, Vengrija, didžiojoje dalyje Skandinavijos valstybių – Norvegijoje, Suomijoje, Švedijoje tokia riba – 15 metų, o dar kita valstybių dalis numato žemesnę atsakomybės ribą, pavyzdžiui, Prancūzija – 13 metų, Šveicarija – 10 metų, Nyderlandai – 12 metų (Dünkel, 2010, p. 1821–1822).

Kai kurios pokomunistinės valstybės numato vadinamą „dvigubą“ baudžiamosios atsakomybės ribą – nuo 14 ir 16 metų kaip, pavyzdžiui, Lietuva, Rusija, Ukraina (anksčiau ir buvusios Jugoslavijos respublikos), tačiau dauguma tokių valstybių paliko tik vieną žemiausią ribą, pavyzdžiui Latvija ir Estija paliko 14 metų ribą (Sakalauskas, 2011, p. 226–228). Sutiktina su G. Sakalausku ir manytina, kad visgi turėtų būti nustatoma bendra preziumuojama emocinė, protinė ir intelektualinė branda, nes abejotina, jog toks išskaidymas yra pagrįstas ir kad būtent vienas saugomas vertybes preziumuojamai asmuo geba suvokti atsižvelgiant į jo socialinę brandą ir protinius gebėjimus, o kitų – ne (Sakalauskas, 2011, p. 228–229). Juolab, kad Baudžiamojo kodekso 13 str. 2 d. numato bene dažniausiai nepilnamečių padaromas nusikalstamas veikas nuosavybei – vagystė, plėšimas, kurių padarymu nepilnamečiai įtariami (kaltinami) dažniausiai. Pavyzdžiui, 2019 m. buvo registruotos 645 vagystės, 96 plėšimai, 2020 m. – 680 vagystės ir 89 plėšimai, o už kitą santykinai dažnai registruojamą nusikalstamą veiką – viešosios tvarkos pažeidimą – baudžiamoji atsakomybė numatoma tik nuo 16 metų, jų 2019 m. buvo registruota 215, 2020 m. – 142 (Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenys).

Be to, net ir esant „dvigubai“ baudžiamosios atsakomybės ribai, ne visada laisvės atėmimas yra taikomas nuo 14 metų, pavyzdžiui, Slovėnijoje, nepilnamečiai yra diferencijuojami pagal amžių: 14–16 metų nepilnamečiai ir 16–18 metų nepilnamečiai, atitinkamai 14–16 metų asmenims gali būti taikomos tik auklėjamosios priemonės (angl. *educational measures*), o 16–18 metų asmenims, kaip taisyklė, taip pat taikomos šios priemonės ir tik išimtiniais atvejais gali būti taikomas laisvės atėmimas, jei yra dvi pagrindinės sąlygos: nepilnametis yra ne jaunesnis kaip 16 metų ir padarė sunkų nusikaltimą, už kurį gresia nuo 5 metų laisvės atėmimo bausmės (Junger-Tas, Decker, 2006, p. 399, 409).

Galima teigti, jog baudžiamojoje teisėje galioja socialinės brandos prezumpcija ir daugelis šalių numato, jog 18 metų sulaukęs asmuo yra pakankamos socialinės brandos ir jį galima laikyti pilnamečiu asmeniu bei taikyti suaugusiems skirtas Baudžiamojo kodekso nuostatas, tačiau ši prezumpcija yra tam tikras teisinis konstruktas, kuris nebūtinai atitinka realią situaciją, nes tiek fizinė, tiek psichologinė, socialinė asmens branda gali būti pasiekama skirtingu laiku, todėl įvairūs teisės aktai numato nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų „pratęsimą“ jauniems suaugusiems (Gaidelytė, 2013, p. 946–949). Tokių ypatumų taikymą jauniems suaugusiems svarbą pabrėžia 1985 m. Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės, kuriose teigiama, jog būtina stengtis išplėsti taisyklėse įtvirtintų principų taikymą ir jauniems pilnamečiams teisės pažeidėjams (Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės, 1985). Remiantis tarptautiniais standartais, ne tik Lietuva, bet ir daugelis kitų valstybių taiko įvairius baudžiamosios atsakomybės ypatumus nepilnamečiams ir jauniems suaugusiems iki 21 metų, pavyzdžiui, Austrija, Vokietija, Nyderlandai, Italija, Portugalija, Slovėnija, Slovakija, Švedija ir kt. (Aebi, Campistol, 2017, p. 58). Tačiau pabrėžtina, jog remiantis atliktais tyrimais, Lietuvoje ypatumų taikymas jauniems suaugusiems susideda tik iš išskirtinių pavienių atvejų (Ūselė, 2012, p. 11–12).

1.2. Pagrindiniai nepilnamečių nusikalstamą elgesį lemiantys veiksniai

Nepilnamečių nusikalstamą elgesį lemiančių veiksnių ir sąlygų analizė svarbi efektyvių ankstyvos nusikalstamo elgesio prevencijos programų kūrimui, nepilnamečių justicijos ir į resocializaciją orientuotų laisvės atėmimo bausmės vykdymo nuostatų tobulinimui, taip pat, tokių veiksnių analize siekiama parodyti, jog nepilnamečių įkalinimas ir yra vienas iš nusikalstamą elgesį lemiančių veiksnių, o platesnė įkalinimo poveikio nepilnamečiams analizė aptariama kitame darbo skyriuje.

Nepilnamečių raidos metu vykstantys įvairūs fiziologiniai bei socialiniai pokyčiai sąlygoja tam tikrus nepilnamečių ir suaugusiųjų asmenų nusikalstamo elgesio veiksnių ir sąlygų skirtumus. Vystantis vaikui formuojasi ir jo tam tikros pažiūros, nuostatos, jis mokosi suvokti įvairius jį supančius reiškinius, tarp jų ir moralę. Mokslininkai moralės suvokimo procesą įvardija kaip internalizaciją – bendruomenės normų kaip savo asmeninių vidinių normų priėmimą (Karmaza, 2007, p. 110). Psichologai išskiria net kelis moralės suvokimo lygius: prekonvencinį moralumą, konvencinį moralumą bei prokonvencinį moralumą (Myers, 2008, p. 222). Būtina pažymėti, kad aukščiausią moralės suvokimo lygį pasiekia ne visi asmenys ir nuo to gali priklausyti jų pasirenkama elgesio forma. Dažnai

mokslininkai ir nurodo, jog nepilnamečių nusikalstama veika yra būtent jų negebėjimas laikytis visuomenėje priimtinių teisinių ir moralinių normų (Cox, 1996, cituota Jusienė, 2007, p. 115). Vaiko moralės įsisavinimo, supratimo kas yra teisinga ir ne analizė yra svarbi baudžiamosios teisės požiūriu, nes asmuo gali turėti skirtingą psichinį santykį su nusikalstama veika, padariniais ir nuo to gali priklausyti ar išvis galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio veikos padarymo metu pagal Baudžiamojo kodekso 2 str. 3 d.

Be įvairių sudėtingų reiškinių įsisavinimo ir mokymosi proceso augantys vaikai taip pat susiduria ir su sudėtingais fiziologiniais procesais, kurie ypač išryškėja paauglystėje. Formuojasi pirminiai ir antriniai lytiniai požymiai, vyksta hormonų protrūkis, formuojasi smegenų žievės kaktos skiltys bei daugėja nervinių ląstelių ryšių (Myers, 2008, p. 219–221). Įvairūs moksliniai tyrimai rodo, kad berniukų lytinė branda prasideda 9–13 metų, o mergaičių – 7–13 metų (Grumbach, Styne, 1998, cituota Curtis, 2015, p. 8). Visgi, dažnai lytinės brandos pradžia nėra vienoda dėl tam tikrų veiksnių, pavyzdžiui, aplinkos įtaka, kūno masė, bendra sveikatos būklė (Stienberg, 2014, cituota Curtis, 2015, p. 18). Vadinasi, nepilnamečiai dažniausiai priklausomai nuo įvairių aplinkybių skirtingu laiku pasiekia fizinę brandą, nors pastebima tendencija, jog mergaitės fiziškai subręsta anksčiau, atitinkamai, nuo to gali priklausyti ir elgesio variantas, kuriam turi įtakos fiziologiniai pokyčiai, pavyzdžiui, asmuo gali būti irzlus, pasireiškia nuotaikų kaita.

Be įvairių fiziologinių pokyčių, pačio nepilnamečio asmenybės, charakterio didelę įtaką turi ir tam tikri socialiniai išoriniai veiksniai. Daugelis mokslininkų, bandantys nustatyti konkrečius veiksnius ar sąlygas, kuriems esant nepilnamečiai renkasi deviacinę elgesio formą, veiksnius išskiria į rizikos ir apsauginius (Giedrytė *et al.*, 2014, p. 20, 25). R. Jusienė kaip pagrindinius rizikos veiksnius išskiria šeimos psichologinę atmosferą, socialinę ekonominę padėtį, socialinę ir kultūrinę aplinką (Jusienė, 2007, p. 118–119).

Manytina, jog vienas iš svarbiausių rizikos veiksnių – šeimos psichologinė atmosfera ir auklėjimas, nes būtent teigiama šeimos psichologinė atmosfera yra geros vaiko emocinės būklės garantas, kuris užtikrina stabilumą ir saugumo jausmą. Pernelyg didelis tėvų užimtumas arba nepriežiūra lemia nepatenkintus vaiko emocinius poreikius, būtinus tinkamam raidos formavimuisi (Jusienė, 2007, p. 118). Pastebėtina ir tradicinės šeimos kitimo tendencija, daugėjant skyrybų skaičiui, keičiasi asmenų vaidmenys šeimoje (Sakalauskas *et al.*, 2007, p. 13), o esant skyryboms, vaiko artimas ryšis su vienu iš tėvų gali nutrukti, o tokį išsiskyrimą su tėvais I. Čėsniene priskiria vieno iš pakartotinio nusikalstamumo rizikos veiksnių, nes tada gali atsirasti vaiko negrįžtamas susvetimėjimas tarp jo ir kitų asmenų, todėl gali padaugėti priešiško vaiko reakcijų (Čėsniene, 2007, p. 174). Tinkamas tėvų auklėjimas ir emocinė pagalba gali padėti vaikui išspręsti jo įvairių

fiziologinių ir socialinių pokyčių nulemtas problema, kaip agresija, nes vaikas turi mokytis kontroliuoti save, o šio įgūdžio neturintys vaikai yra labiau linkę pasirinkti nusikalstamą elgesį (Cox *et al.*, 1996, cituota Jusienė, 2007, p. 121). Savikontrolės buvimas yra itin reikšmingas, nes taip vaikas išmoka tinkamai reikšti savo emocijas, neperkelti agresijos kitiems bei pastebima, kad nemokėjimas savęs kontroliuoti, žemi kognityviniai gebėjimai, irzlumas ir tokio elgesio nesuvaldymas ir tęstinumas vėliau dažnai lemia nusikalstamą karjerą (Moffitt, 1993, cituota Loeber, Farrington, 2012, p. 51–52).

Mokslininkai išskiria tam tikrus požymius, būdingus vaikui, kuris jau turi savikontrolės įgūdžių: argumentuotas sprendimų priėmimas, pasekmių numatymas, geresnė impulsyvumo kontrolė, emocijų kontrolė, mažesnis pasidavimas bendraamžių kontrolei, savęs žalojimo nebuvimas (Loeber, Farrington, 2012, p. 4). Pažymėtina ir tai, jog didelę įtaką nepilnamečių nusikalstamam elgesiui daro ir pačių tėvų ar kitų artimų giminaičių kriminalinis elgesys (Myner *et al.*, 1998, cituota Čėsniene, 2007, p. 174). Remiantis socialinio išmokimo teorija, asmuo elgesio mokosi stebėdamas savo artimiausią aplinką, todėl vaikai gali perimti įvairių elgesio bruožų ir nusikalstamo elgesio modelių (Bandura, 1977, cituota Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 252). Panašiai teigia ir asmeninių konstrukto psichologijos šalininkai – kiekvienas asmuo aktyviai interpretuoja situacijas ir elgiasi pagal savo asmeninių konstrukto sistemas, o interpretuoti išmokstama pagal tai, kokioje aplinkoje asmuo augo, kokius elgesio modelius matė (Kelly, 1955, cituota Diržytė, 2007, p. 139–140). Manytina, kad laisvės atėmimo bausmę atliekančiam nepilnamečiui artimos aplinkos „pakaitalu“ tampa įkalinimo įstaigoje esantys asmenys ir kuo ilgiau ši bausmę yra atliekama, tuo lengviau yra perimti nusikalstamų pažiūrų sistemą.

Oficialios statistikos duomenimis, smurtas prieš vaikus artimoje aplinkoje vis dar yra didelė problema. Pagal Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 3 str. smurto prieš vaiką formos yra fizinis, psichologinis, seksualinis smurtas, bei nepriežiūra (Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1996). 2017 m. buvo užregistruoti 1 365 vaikai, nukentėję nuo smurto artimoje aplinkoje, 2018 m. – 1 235, 2019 m. – 979, 2020 m. – 772 (Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenys). Nors matyti, jog šie skaičiai mažėja, tačiau manytina, kad tai tik registruoti atvejai, kurie neparodo tikrosios situacijos būklės, nes smurtui artimoje aplinkoje yra būdingas latentiskumas. Taip pat, manytina, jog dėl COVID-19 šalyje paskelbto karantino, vykstant nuotoliniam mokymuisi (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimas Nr. 1226 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo, 2020), vaikams nuolat būnant namuose, vaikai, kurie patiria smurtą artimoje aplinkoje, yra linkę rečiau kreiptis į teisėsaugos institucijas dėl patiriamo smurto. Patyrus

tokį smurtą ankstyvame amžiuje dažnai kylo pavojus, kad pats nukentėjęs vaikas vėliau perims agresyvų elgesį ir tęs „smurto ratą“ (Jusienė, 2007, p. 117–118). Galima daryti išvadą, jog šeimos psichologinė atmosfera yra vienas iš svarbiausių rizikos veiksnių ir nevykstant tinkamai nepilnamečio raidai dėl fizinių, emocinių bei socialinių poreikių netenkinimo artimoje aplinkoje ar net esant smurtui artimoje aplinkoje, yra didesnė tikimybė, jog toks nepilnamečis bus labiau linkęs pasirinkti nusikalstamą elgesį.

Nemažiau svarbus nepilnamečių elgesiui turintis įtakos rizikos veiksnys – socialinė ir kultūrinė aplinka. Manytina, kad šį veiksnių sudaro nepilnamečio socialiniai ryšiai su kitais asmenimis, bendraamžiais, draugais, bei visuomenėje egzistuojantys reiškiniai. Įvairūs mokslininkai išskiria socialinius veiksnius į mikro-lygmenį, kuris egzistuoja asmens aplinkoje – laisvalaikis, draugai, ir makro-lygmenį, kuris platesniu spektru apima įvairius globalius reiškinius, šalies ekonominę ir socialinę padėtį (Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 309). Nors nepilnamečiams, ypač paauglystėje yra būdingas noras būti savarankiškiems ir siekis surasti savąjį „aš“, visgi, mikro-lygmeniu bendraamžių įtaka yra nepaneigiamai didelė. Dažnai nepilnamečis, norintis pritapti prie bendraamžių ar jaučiantis iš jų spaudimą padaro nusikalstamą veiką, o neretai, padarius vieną nusikalstamą veiką mokykloje ar bendruomenėje tokie nepilnamečiai gali būti atstumti ir vėliau net ištraukti į kitas nusikalstamas veikas, su jį nesmerkiančiais asmenimis – jau kriminalinės patirties turinčiais bendraamžiais (Farrington, 1995, cituota Giedrytė, 2014, p. 24–25). Taip nepilnamečiai, pasirinkę deviacinį elgesį, gali nutraukti svarbius ir teigiamus jo raidai ryšius su visuomene, jam svarbias institucijas, pavyzdžiui, mokykla ir ne tik ištraukti į nusikalstamas grupuotes, bet ir imti formuoti delinkventinių įsitikinimų sistemą, kuriai esant būdingas nusikalstamo elgesio pasikartojimas (Akers, 1998, cituota Loeber, Farrington, 2012, p. 58). Manytina, kad ne tik bendraamžių, bet ir kitų grupių pripažinimas yra svarbus, pavyzdžiui, esant įkalinimo įstaigoje ir norint apsisaugoti nuo įvairių smurto formų, svarbus kitų nuteistųjų pripažinimas, todėl būtina laikytis „kalėjimo taisyklių“ ir nebendradarbiauti, neužmegzti teigiamų ryšių su įkalinimo įstaigos personalu, nepranešti apie pastebėtus smurto atvejus.

Nepilnamečiams turi įtakos ne tik jų artima aplinka, asmenys su kuriais tiesiogiai bendraujama, bet ir makro-lygmens visuotiniai reiškiniai ir tendencijos, nes šiandieniniame technologijų pasaulyje būti izoliuotam nuo įvairių globalių reiškinų beveik neįmanoma. Mokslininkai pastebi, jog jaunuolio perėjimas į suaugusį asmenį tapo ilgesnis, nes pastaruoju metu asmenys ilgiau mokosi, vėliau palieka tėvus, sukuria romantinius santykius ir savo šeimas, vėliau susilaukia pirmo vaiko (Loeber, Farrington, 2012, p. 5). Šie faktoriai lemia tai, jog nepilnamečių socialinė branda „vėluoja“. Įprastai, mokslininkų teigimu chronologinės paauglystės brendimo ribos susideda iš kelių pagrindinių stadijų –

ankstyvoji paauglystė – 10–13 metų, vidurinioji – 14–16 metų, vėlyvoji paauglystė – 17–21 metų, tačiau pastebima tendencija, jog vis daugiau asmenų net iki 25 metų nėra pilnai socialiai subrendę ir galėtų būti laikytini jaunaisiais suaugusiaisiais (Curtis, 2015, p. 10–12). Vadinasi, galima teigti, jog nepaneigiamai ryškėja globalių tendencijų įtaka nepilnamečių nusikalstamumui, kuri turi įtakos socialinės brandos pradžios tolėjimui, netinkamam socialinių bei teisinių normų įsisavinimui.

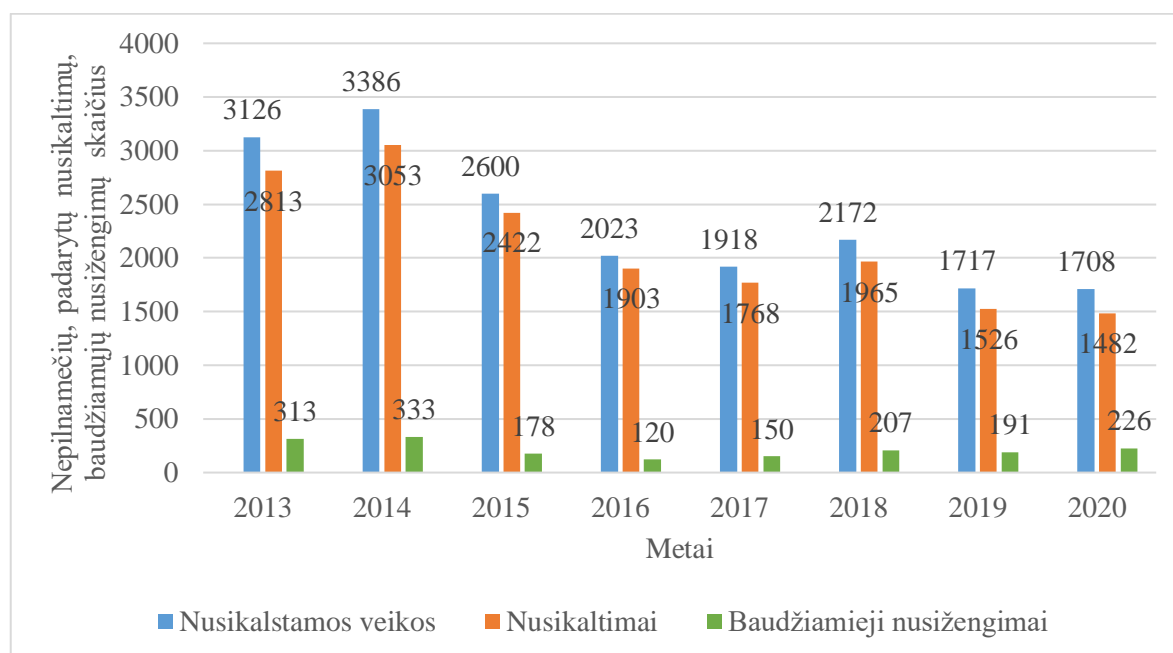
Kaip vieną iš nepilnamečių nusikalstamumą lemiančių veiksnių galima įvardinti ir ankščiau taikytas tokias bausmes kaip areštas, terminuotas laisvės atėmimas. Mokslininkų teigimu, vien tik baudimas ar įkalinimas patys savaime ne tik neturi jokio bauginančio efekto, bet priešingai – tai yra reikšmingi kriminogeniniai veiksniai (Lösel, 2016, cituota Sakalauskas, 2017, p. 161). Taip pat, atsižvelgiant į tai, jog Lietuvoje per daug dėmesio skiriama baudimui ir per mažai dėmesio skiriama alternatyvioms priemonėms, G. Sakalauskas pastebi, jog pats įkalinimas *a priori* iš esmės yra žalingas, jis dažniausiai neturi jokio „taisomojo“, „integracinio“ ar kitokio pozityvaus poveikio, ypač jei jo turinį sudaro paprastas „atsėdėjimas“ be jokio aiškiaus, sisteminio tikslinio ir kokybiško integracinio pobūdžio priemonių taikymo (Sakalauskas, 2017, p. 160). Remiantis įvairiais tyrimais, nepilnamečių nusikalstamo elgesio pakartotinumą dažnai lemia ankščiau taikyta laisvės atėmimo bausmė, kuri tik skatina kriminalinę karjerą, nutraukia svarbius socialinius ryšius (Laub *et al.*, 1995, cituota Giedrytė, 2014, p. 13). Be laisvės atėmimo bausmės, pakartotinumui įtakos turi ir taikomas trumpalaikis laisvės atėmimas – areštas. Nors kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Lietuvoje, Estijoje, Rusijoje, Ispanijoje, Ukrainoje tokia bausmė gali būti taikoma, tačiau mokslininkai jau seniai abejoja „šoko terapijos“ veiksmingumu, juolab, kad dideliu recidyvo skaičiumi išsiskiria būtent nepilnamečiai, kuriems taikytas trumpalaikis laisvės atėmimas, o Vokietijos taikymo praktikos pavyzdys rodo, jog tokia bausmę pakeitus labiau auklėjamo pobūdžio, pavyzdžiui, visuomenei naudingais viešaisiais darbais, tokie nepilnamečiai pasižymėjo mažesniu recidyvo skaičiumi (Dünkel, 2010, p. 1649–1650). Tai, jog pats įkalinimas yra nepilnamečių nusikalstamą elgesį lemiantis veiksnys, tik dar kartą pabrėžia ir rodo, kad laisvės atėmimo bausmė turi būti taikoma itin išimtiniais atvejais.

Priešingi rizikos veiksniams yra apsauginiai veiksniai, kurių buvimas gali apsaugoti nepilnamečių nuo nusikalstamo elgesio net ir esant keliems rizikos veiksniams. Pažymėtina, kad mokslininkai akcentuoja būtent ankstyvąją prevenciją jau nuo pat vaikystės, nukreipiant ją į tris pagrindines sritis: tėvų įgūdžių ugdymą, vaikų kognityvinių gebėjimų vystymą bei ankstyvo probleminio elgesio identifikavimą ir keitimą (Farrington, 1994, cituota Giedrytė, 2014, p. 11). Mokslininkai, tiriantys raidos ir gyvenimo eigą, yra

pastebėję, jog mokslinėje literatūroje yra per mažai dėmesio skiriama apsauginiams veiksniams, nors tiek rizikos, tiek ir apsauginių veiksnių analizė yra būtina efektyvioms nusikalstamo elgesio prevencijos programoms (Casey, 2011, cituota Giedrytė, 2014, p. 25).

1.3. Nepilnamečių nusikalstamo elgesio paplitimas

Šiame skyriuje aptariami įvairūs nepilnamečių nusikalstamo elgesio dėsningumai, paplitimas. Analizuojamos nusikalstamo elgesio sąsajos su įvairiais rodikliais, taip pat konkrečių nusikalstamų veikų paplitimas ir tendencijos, be to, plačiau aptariami ir visuomenėje paplitę stereotipiniai teiginiai apie nepilnamečių nusikalstamumą bei norą griežtinti nepilnamečių baudžiamąją politiką.

1 pav. Nusikalstamos veikos, kurių padarymu įtarti (kaltinti) nepilnamečiai Lietuvoje 2013–2020 m.

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis. Prieiga per internetą <www.ird.lt> ir Oficialios statistikos portalo duomenimis. Prieiga per internetą: <www.osp.stat.gov.lt>

Priešingai nei dažnai teigia žiniasklaida, nepilnamečių nusikalstamumas nei didėja, nei „žiaurėja“. Manytina, kad nepilnamečių nusikalstamumas yra gana mažai kintantis, jame atsispindi tam tikri dėsningumai. Remiantis oficialiais statistikos duomenimis, registruoto nepilnamečių nusikalstamumo duomenys pastaraisiais metais rodo tam tikrą registruotų nusikaltimų mažėjimą – nuo 2014–2017 m., tik 2018 m. veikų pakankamai nežymiai padaugėjo, nors 2019 m. registruotos 1 717 nusikalstamos veikos, 1 526 iš jų – nusikaltimai, 191 baudžiamieji nusižengimai, 2020 m. – 1 708 nusikalstamos veikos, 1 482 iš jų – nusikaltimai, 226 baudžiamieji nusižengimai (1 pav.). Taip pat pažymėtina, kad

nepilnamečių padarytos nusikalstamos veikos sudaro palyginti nedidelę visų ištirtų nusikaltimų dalį, pavyzdžiui, 2020 m. – sudarė 5,4 proc. visų ištirtų nusikalstamų veikų (1 lentelė).

1 lentelė. Ištirtos nusikalstamos veikos 2014–2020 m.

Ištirtos nusikalstamos veikos							
Metai	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Iš viso	46 084	39 788	33 265	36 112	36 376	32 951	31 748
Nepilnamečių	3 386	2 600	2 023	1 918	2 172	1 717	1 708
Nepilnamečių proc.	6,6	6,5	6,1	5,3	6,0	5,2	5,4

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis. Prieiga per internetą <www.ird.lt>

Analizuojant nepilnamečių nusikalstamo elgesio paplitimą taip pat svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog oficiali statistika nenurodo tikrosios nusikalstamumo padėties, nes nepilnamečių nusikalstamam elgesiui yra būdingas didelis latentškumas (Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 211–212), nors galima teigti, kad veikų ištyrimas yra gana didelis, atsižvelgiant į tai, jog nepilnamečių nusikalstamam elgesiui būdingas spontaniškumas, nusikalstamos veikos dažniausiai nėra sudėtingos ir pakankamai lengvai išaiškinamos teisėsaugos institucijų (Sakalauskas, 2013, p. 11). Nepilnamečių nusikalstamas elgesys yra normalus reiškinys ir, atsižvelgiant į įvairius kriminologinius tyrimus, absoliuti dauguma asmenų apklausti teigė, kad yra nors vieną kartą pasirinkę tokią elgesio formą, už kurią būtų galima taikyti baudžiamąją atsakomybę (Albrecht, 1993, Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 212). Galima daryti išvadą, jog nepilnamečių nusikalstamas elgesys pasižymi mažu kintamumu bei dideliu latentškumu ir sudaro nedidelę dalį visų ištirtų nusikalstamų veikų.

Taip pat, žiniasklaidos teiginiai, jog vis daugiau nepilnamečių padaro nusikalstamas veikas žmogaus gyvybei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui nėra tikslūs ir tai rodo nepilnamečių nusikalstamumas pagal nusikalstamas veikas – 2020 m. padaryti nužudymai buvo 4, sunkūs sveikatos sutrikdymai – 2, išžaginimai – 5, seksualinis prievartavimas – 13, tad palyginti su ankstesnių metų statistika, nurodytų nusikalstamų veikų skaičiai mažėja arba išlieka nežymiai pakitę (2 lentelė).

2 lentelė. Nusikalstamos veikos, kurias padarę įtariamai (kaltinami) nepilnamečiai Lietuvoje 2014–2020 m.

Nusikalstamos veikos, kurias padarę įtariamai (kaltinami) nepilnamečiai pagal nusikalstamas veikas							
Metai	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Nužudymai	16	9	5	12	7	3	4
Sunkūs sveikatos sutrikdymai	9	8	11	10	6	8	2
Išžaginimai	14	13	8	11	10	11	5
Seksualinis prievartavimas	26	14	18	29	10	14	13
Plėšimai	218	247	18	159	140	96	89
Vagystės	1 694	1 400	1 050	811	908	683	680
Viešosios tvarkos pažeidimai	404	337	222	244	183	177	142
Nusikalstamos veikos, susijusios su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis	94	98	112	189	258	233	189

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis. Prieiga per internetą <www.ird.lt> ir Oficialios statistikos portalo duomenimis. Prieiga per internetą: <www.osp.stat.gov.lt>

Kriminologinis žinojimas yra tam tikras socialinis konstruktas, kurį konstruoja įvairios grupės, kaip pavyzdžiui, visuomenės informavimo priemonės (Berger, Luckmann, 1966, cituota Dobrynina, 2009, p. 111). Dažniausiai asmuo tikrovę apie kriminogeninę situaciją šalyje ir problemas šioje srityje susiformuoja būtent iš visuomenės informavimo priemonių, kurios žinojimą gali iškreipti. Tam tikrais atvejais, įvairios publikacijos apie nepilnamečių padarytus sunkius ir labai sunkius nusikaltimus, kurios pateikiamos gana stereotipiškai, iššaukia visuomenėje moralinę paniką, t. y., neproporcingą ir priešišką reakciją į sąlygas, individus, kurie nurodomi, kaip keliantys grėsmę visuomenės vertybėms, aktyviai įsitraukia valdžios atstovai bei nuomonės formuotojai ir neretai visuomenė reikalauja socialinių pokyčių, pavyzdžiui, reikalauja griežtesnės baudžiamosios politikos (Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 253, 263–264). Kartu žiniasklaida gali „klijuoti etiketę“ asmeniui, kuris padarė nusikalstamą veiką ir paskatinti stigmatizaciją (Mathiesen, 1987, cituota Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 272), o tai ypač neigiamai veikia nepilnamečius, nes, kaip ir minėta, teigiami socialiniai ryšiai yra labai svarbūs jo tinkamai raidai ir socialinės brandos formavimuisi, tačiau stigmatizacija gali nutraukti nepilnamečiui itin svarbius socialinius ryšius. Atsižvelgiant į pateiktus duomenis, nepilnamečiai labiau linkę padaryti turtinius nusikaltimus. Didžiausia dalis veikų, t. y., iš 1 708 nusikalstamų veikų, padarytų 2020 m., net 680 buvo vagystės, 89 – plėšimai, nusikalstamos veikos nuosavybei ankstesniais metais taip pat sudaro didžiausią nusikalstamų veikų dalį (2 lentelė). Be

turtinių nusikalstamų veikų, nepilnamečiai taip pat yra linkę padaryti viešosios tvarkos pažeidimus, kurie 2020 m. sudarė 142 nusikalstamas veikas, bei nusikalstamas veikas, susijusias su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, kurios 2020 m. sudarė 189 nusikalstamas veikas (2 lentelė). Dažnai palyginti nemažą viešosios tvarkos pažeidimų skaičių gali lemti ir nepilnamečių raidoje pasireiškianti tapatumo krizė, norima maištauti, rizikuoti, išmėginti naujų dalykų, tikrinti savo galimybių ribas (Jusienė, 2007, p. 115). Pastebėtina ilgalaikė tendencija, jog nepilnamečiai labiau linkę padaryti nusikalstamas veikas nuosavybei, viešajai tvarkai bei susijusias su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, o smurtinių nusikaltimų kiekis išlieka sąlyginai nedidelis.

3 lentelė. Nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, skaičius pagal amžių 2014–2020 m.

Nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, skaičius pagal amžių							
Metai	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
14 metų	265	237	139	139	127	116	91
15 metų	421	328	235	260	168	161	150
16 metų	819	666	498	582	462	390	459
17 metų	1 008	794	564	668	499	500	475

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Oficialios statistikos portalo duomenimis. Prieiga per internetą: <www.osp.stat.gov.lt>

Kaip matoma iš pateiktų duomenų, 16–17 metų asmenys nusikalsta žymiai dažniau nei 14–15 metų asmenys (1.4 lentelė). Tai paaiškina vadinamoji amžiaus-nusikalstamumo kreivės teorija (angl. *age-crime curve*), kuri teigia, jog nusikalstamas elgesys pradeda dažnėti nuo vėlyvosios vaikystės, pasiekia piką vėlyvojoje paauglystėje (apie 17–21 metai) ir sumažėja suaugus (Laub, Samson, 2003, cituota Loeber, Farrington, 2012, p. 5). G. Sakalauskas apibendrinęs nepilnamečių nusikalstamam elgesiui būdingus dėsningumus, taip pat mini, jog toks nusikalstamas elgesys yra „tranzitinis“ laikinas reiškinys raidoje ir dažniausiai pats pasibaigia (Sakalauskas, 2013, p. 11). Įvairiuose tarptautiniuose dokumentuose, pavyzdžiui, 1990 m. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo gairėse, kitaip vadinamose Rijado gairėse, 5 punkto e papunktyje, taip pat teigiama, jog jaunatviškas elgesys, kuris nepaklūsta visuotinėms socialinėms normoms ir vertybėms, dažnai yra sudedamoji brendimo ir augimo dalis ir daugelio asmenų turi tendenciją subrendus išnykti savaime (Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės, 1990). Vadinasi, nusikalstamas elgesys yra būdingas nepilnamečiams reiškinys,

ypač 16–17 metų, skirtingai nuo visuomenėje vyraujančios nuomonės, nedidėja vis jaunesnių pažeidėjų skaičius bei dažniausiai toks elgesys pasibaigia suaugus.

Nagrinėjant nepilnamečių nusikalstamo elgesio pakartotinumą, galima pastebėti, jog pastarųjų metų skaičiai išlieka nepastovūs – 2015 m. pakartotinai nusikalstamas veikas padarė 126 nepilnametis, 2016 – 38, 2017 – 46, 2018 – 60, 2019 – 71 (Oficiali statistika, Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos). Kaip ir minėta, neretai pakartotinumui turi įtakos anksčiau taikyta laisvės atėmimo bausmė, kuri tik skatina nepilnamečio kriminalinę karjerą, nutraukia svarbius socialinius ryšius, o įkalinimo įstaigose elgesio ir reabilitacijos programos nepakankamai užtikrina teigiamų socialinių ryšių tąsą (Laub *et al.*, 1995, cituota Giedrytė, 2014, p. 13). Nors neigiamas įkalinimo poveikis yra įrodytas įvairiais tyrimais bei pabrėžiamas jau minėtuose tarptautiniuose dokumentuose nepilnamečių justicijos klausimais baudžiamosios atsakomybės kaip *ultima ratio* principas, Lietuvoje terminuoto laisvės atėmimo bausmę teismai yra linkę taikyti dažnai palyginti su kitomis bausmėmis (4 lentelė), o tai paneigia baudžiamosios atsakomybės *ultima ratio* principą iš esmės.

4 lentelė. Nepilnamečių, kuriems buvo paskirtos bausmės, skaičius Lietuvoje 2014–2019 m.

Teismų nuteistų nepilnamečių skaičius						
Metai	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Viešieji darbai	20	22	21	8	18	25
Bauda	59	46	40	31	21	20
Laisvės apribojimas	522	455	398	277	301	253
Areštas	72	42	52	28	32	48
Terminuotas laisvės atėmimas	445	411	387	311	313	211

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Oficialios statistikos portalo duomenimis. Prieiga per internetą: <www.osp.stat.gov.lt>

Be to, šiame poskyryje analizuoti duomenys rodo, jog visuomenės moralinė panika nepilnamečių nusikalstamumo atžvilgiu yra nepagrįsta ir duomenis neindikuoja būtinybės ir toliau laikytis į baudimą orientuotos bei tarptautinių standartų neatitinkančios laisvės atėmimo bausmės taikymo praktikos. Plačiau neigiamas įkalinimo poveikis bei laisvės atėmimo bausmės taikymo praktika aptariama kitame darbo skyriuje.

Apibendrinant darbo skyrių, skirtą nepilnamečių sampratai, pagrindinių nusikalstamą elgesį lemiančių veiksnių analizei bei elgesio paplitimui, galima teigti, jog Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos valstybių, nepilnamečių laikomas 14–18 metų amsmuo, tam tikrais atvejais ypatumai taikomi ir 21 metų nesulaukusiam asmeniui, tačiau pažymėtina, kad minimali baudžiamosios atsakomybės riba kai kuriose valstybėse nebūtinai siejama su griežčiausių sankcijų taikymu. Analizuojant pagrindinius nusikalstamą elgesį lemiančius

veiksnius kaip pagrindinius rizikos veiksnius galima išskirti šeimos psichologinė atmosferą, išorinius socialinius ir kultūrinius veiksnius, globalias tendencijas, o itin neigiamą poveikį turintis jauna asmenybei ir didžiausią recidyvo skaičių lemiantis veiksnys – nepilnamečių įkalinimas. Aptarus pagrindinius nepilnamečių nusikalstamo elgesio paplitimo aspektus, darytina išvada, jog statistiniai duomenys rodo priešingą tendenciją nei skelbiama žiniasklaidos publikacijose ir nepilnamečių nusikalstamumas pastaraisiais metais kinta mažai, sudaro nedidelę dalį viso registruoto nusikalstamumo, sunkius ir labai sunkius nusikaltimus nepilnamečiai padaro retai, dažniausiai – nusikalstamas veikas nuosavybei, taip pat, nepilnamečių nusikalstamumas „nejaunėja“ ir didžiausią nusikalstamų veikų dalį padaro vyresni nepilnamečiai. Vadinasi, galima teigti, kad atsižvelgiant į pateiktus duomenis, visuomenės noras griežtinti baudžiamąją politiką nepilnamečių atžvilgiu bei vis dar dažnas laisvės atėmimo bausmės taikymas yra nepagrįstas.

2. LAISVĖS ATĖMIMAS KAIP GRIEŽČIAUSIA VALSTYBĖS REAKCIJOS Į NEPILNAMEČIO NUSIKALSTAMĄ ELGESĮ FORMA

2.1. Laisvės atėmimo bausmės samprata ir taikymo praktika

Kaip viena iš valstybės prievartos priemonių, kuria reaguojama į neteisėtą asmens poelgį, XVIII–XIX a. tapo laisvės atėmimas, nors remiantis M. Foucault nuomone, tai nėra visiškai naujas reiškinys, nes baudžiamoji sistema tiesiog perėmė jau kitur išbandytus prievartos mechanizmus (Foucault, 1998, p. 271). Kritinės kriminologijos atstovas N. Christie taip pat pastebi, jog įvyko „transformacija“ – atpildo pagal nuopelnus idėja teisinį procesą leidžia paversti konvejeriu, teisingumo sistema virsta nusikaltimų kontrolės sistema (Christie, 1999, p. 162). M. Foucault atkreipia dėmesį ir į tai, jog laisvės atėmimo bausmė labai greitai tapo savaime suprantama bausme ir nors žinome visus kalėjimo minusus, tai kelianti pasibjaurėjimą išeitis, tačiau be kurios esą neįmanoma išsiversti (Foucault, 1998, p. 272). XIX–XX a. visuomenė atkreipia dėmesį į vaikų teisių būtinumą, taip pat ir į nepilnamečių justicijos klausimus, 1899 m. JAV atsiranda pirmasis nepilnamečių teismas, vėliau ir Anglijoje, Italijoje, Nyderlanduose, Vokietijoje, siekiant pagerinti fizinę ir moralinę nepilnamečių padėtį pradama nepilnamečius įkalinti atskirai nuo suaugusiųjų (Drakšas, 2005, p. 26).

Bendriausia prasme laisvės atėmimą mokslininkai apibrėžia kaip priverstinį nusikaltusio asmens izoliavimą nuo visuomenės tam skirtose specialaus režimo įstaigose (Švedas, 2003, p. 58). Remiantis Baudžiamojo kodekso 42 str., laisvės atėmimas yra viena iš numatytų bausmių rūšių ir gali būti terminuotas arba neterminuotas (iki gyvos galvos). Baudžiamasis kodeksas nepateikia terminuoto laisvės atėmimo bausmės sampratos, tik nurodo, kokios rūšies įstaigose ji atliekama bei jos ribas – nuo 3 mėnesių iki 20 metų, o Baudžiamojo kodekso 64 str. numatytu atveju padarius naują nusikaltimą dar neatlikus bausmės – iki 25 metų. Itin daug dėmesio laisvės atėmimo bausmės analizei skyręs G. Švedas šią bausmę apibrėžia kaip nusikaltimą padariusio asmens izoliaciją pagal įsiteisėjusį apkaltinamąjį teismo nuosprendį, patalpinant jį tam tikram laikotarpiui į specialią valstybinę įstaigą, siekiant jo pataisymo tikslo (Švedas, 2003, p. 66). Taip pat, G. Švedas nurodo, jog laisvės atėmimo bausmę galima apibūdinti dviem rodikliais – *kiekybiniu*, kuris nurodo, kuriam laikui gali būti skiriama ši bausmė, ir *kokybiniu*, kuris apibūdina šios bausmės turinį ir nurodo, kokios ir kokia apimtimi ribojamos asmens teisės ir laisvės bei kokios specialios teisės ir pareigos (Švedas, 2003, p. 60–61). Remiantis tarptautiniais standartais, įkalinimas jau pats savaime yra kaip laisvės atėmimo bausmė, todėl kalinimo sąlygos bei kalinimo įstaigos režimas, išskyrus elementus, kuriuos pateisina

izoliacija bei būtinumas palaikyti discipliną, neturi didinti kalinių kančių (102.2 punktas) (Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R(2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių, 2006). Tad laisvės atėmimo bausmės vykdymo procese turi būti siekiama, jog asmuo neprarastų jokios teisės ir laisvės, išskyrus teisę savarankiškai pasirinkti gyvenamąją vietą (Jokubauskas, 2006, p. 71).

1990 m. Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės, kitaip vadinamos Havanos taisyklės, apibrėžia laisvės atėmimą kiek plačiau, nurodant, jog tai yra bet koks asmens sulaikymas ar įkalinimas arba įkurdinimas viešojoje arba privačioje laisvės atėmimo įstaigoje, iš kurios šis gali išeiti ne savo valia, o tik teisminės, administracinės ar kitos valstybinės valdžios nurodymu (11b punktas) (Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės, 1990). Atsižvelgiant į bausmių ypatumus nepilnamečiams, pagal Baudžiamojo kodekso 90 str. nepilnamečiui laisvės atėmimo bausmė negali viršyti 10 metų. Palyginimui, maksimali riba Estijoje 10 metų, Latvijoje 10 metų, nors labai sunkių nusikaltimų atveju ir 15 metų, Čekijoje, Kroatijoje, Slovėnijoje 5 metai, bet labai sunkių nusikaltimų atveju 10 metų, Italijoje – 12 metų, Suomijoje – 12 metų, Graikija – 20 metų, Norvegija – 21 metai, o mažiausia trukmė net ir labai sunkių nusikaltimų atveju yra Portugalijoje – 3 metai, Švedijoje – 4 metai, Šveicarijoje – 4 metai (Dünkel, 2010, p. 1772–1774).

Pagal nepilnamečių justicijos tarptautines nuostatas nepilnamečiai turi būti laikomi institucijose atskirai nuo suaugusiųjų (26.3 punktas) (Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės, 1985). Baudžiamajame kodekse nėra nurodytos įstaigos, kuriose nepilnamečiai atlieka laisvės atėmimo bausmę. Pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau – Bausmių vykdymo kodeksas) 21 str. 1 d. terminuoto laisvės atėmimo bausmę vykdo pataisos įstaigos (Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, 2002). Lietuvoje suimti ir laisvės atėmimo bausmę atliekantys nepilnamečiai vaikinai laikomi Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose, atsižvelgiant į itin mažą nuteistų šia bausme merginų skaičių, merginos bausmę atlieka Panevėžio bendrojo režimo pataisos namuose, kartu su kitomis nuteistomis moterimis (Vileikienė, 2007, p. 21). Vadovaujantis Bausmių vykdymo kodekso 70 str. 2 d., kartu su nepilnamečiais gali būti laikomi ir 24 metų nesulaukę asmenys, kurie bausmę pradėjo atlikti būdami nepilnamečiai ir kurių elgesio rizika žema.

Aptariant laisvės atėmimo bausmės taikymo praktiką, pastebima tendencija, jog baudimo kultūra vis dar gaji ir ši kraštutinė bausmė dažnai taikoma tiek suaugusiems, tiek nepilnamečiams. G. Sakalausko teigimu, nors naujojo Baudžiamojo kodekso taikymo praktika laisvės atėmimo bausmės atžvilgiu iš pradžių rodė teigiamus pokyčius, kiek

dažnesnį alternatyvių bausmių skyrimą, tačiau pastaruoju metu pastebimas grįžimas prie „senosios“ baudimo kultūros Lietuvoje, nes baudžiamasis represyvumas didėja ir tai rodo tokie rodikliai kaip didėjantis nuteistųjų skaičius, ilgėjanti vidutinė laisvės atėmimo bausmės trukmė, didėjantis kalinių skaičius bei didėjantis turinčių atlikti visą laisvės atėmimo bausmę asmenų ir mažėjantis lygtinai paleidžiamų asmenų skaičius (Sakalauskas, 2014, p. 101, 128).

Mokslininkai pastebi, jog ne tik nepilnamečių įkalinimas Lietuvoje pagal tarptautinius standartus nėra *ultima ratio* priemonė, bet ir pati nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė faktiškai nėra kraštutinė priemonė, nepakankamas dėmesys skiriamas alternatyvoms, diversijai, pavyzdžiui, įvairiose šalyse taikomos platesnės galimybės baudžiamosios bylos nutraukimui ir pozityviam jos išsprendimui, mediacijai (Drakšas, 2005, p. 7). Pavyzdžiui, Prancūzijoje 2006 m. net 60 proc. baudžiamųjų bylų nepilnamečių atžvilgiu buvo nutraukta (Dünkel, 2014, p. 64). Lietuvoje nepagrįstai diversijos priemonių sistema nėra išvystyta, atsižvelgiant į įvairius tyrimus, tai yra ne tik ekonomiškos, mažiau valstybės resursų kainuojančios priemonės, bet ir itin veiksmingos daugeliu atveju, pavyzdžiui, nutraukus baudžiamąją bylą ir pasinaudojus pozityviomis priemonėmis, tokie nepilnamečiai bendrai 39 proc. mažiau vėl nusikalsdavo (Moxon, 1998, cituota Dünkel, 2010, p. 1640).

Nors įsigaliojus naujam Baudžiamajam kodeksui teismams buvo suteikta daugiau galimybių taikyti alternatyvas laisvės atėmimo bausmei nepilnamečiams ir po įsigaliojimo laisvės atėmimo bausmė buvo taikyta rečiau, bet ilgėjo realios bausmės vidurkis, pavyzdžiui, 2001 m. vidutinė reali bausmės atlikimo trukmė buvo apie 7 mėn., o 2007 m. – 1 metai (Vileikienė, 2007, p. 37). Atsižvelgiant į nepilnamečiams paskirtų bausmių statistiką, matoma ilgalaikė tendencija, jog griežčiausias bausmes teismai vis dar skiria dažniausiai, nors turėtų būti priešingai, pavyzdžiui, 2019 m. terminuotas laisvės atėmimas buvo skirtas 211 nepilnamečių, laisvės apribojimas – 253, areštas – 48, kai bauda skirta tik 20 nepilnamečių, viešieji darbai – 25 (4 lentelė). Palyginimui, Vokietijoje, Suomijoje, Švedijoje, laisvės atėmimo ir kitos laisvę apribojančios bausmės (angl. *custodial sentences*) sudaro 2 proc. visų nepilnamečiams skiriamų bausmių, Anglijoje 15 proc., o Lietuvoje, panašiai kaip ir kitose Rytų Europos šalyse, tokios bausmės sudaro daugiau nei 30 proc. (Dünkel, 2010, p. 1681). F. Dünkel, nagrinėdamas ir lygindamas nepilnamečių justiciją įvairiose Europos šalyse, pabrėžė, jog Lietuvoje taikymo praktika išlieka griežta ir auklėjamosios priemonės teismai skiria retai – 2008 m. tik 476 nepilnamečiams buvo taikomos auklėjamosios priemonės, tuo tarpu 1 263 buvo nubausti kriminaline sankcija (Dünkel, 2010, p. 1668–1669).

Įdomus laisvės atėmimo bausmės nepilnamečiams taikymo gerosios praktikos pavyzdys yra Suomija. Teisinės reformos didžiausią dėmesį skyrė minimaliai intervencijai, mažiau represyvioms priemonėms, palyginti, 1980 m. 3,5 proc. sudarė laisvės atėmimo bausmė nepilnamečiams, o 2006 m. tik 0,8 proc., o tai rodo Suomijos itin rimtą požiūrį į tarptautines nuostatas, jog laisvės atėmimo bausmė yra kraštutinė priemonė, be to, tokį požiūrį palaiko ir visuomenė, net ir sunkių nusikaltimų atvejų nepastebėta jokių reikalavimų iš visuomenės griežtinti baudžiamąją politiką nepilnamečių atžvilgiu (Dünkel, 2014, p. 63–64).

2.2. Tarptautinės rekomendacijos dėl laisvės atėmimo taikymo nepilnamečiams

Įvairius nepilnamečių justicijos klausimus aptaria tiek bendro pobūdžio tarptautiniai dokumentai, pavyzdžiui, 1989 m. JT Vaiko teisių konvencija, tiek specializuotos tarptautinės rekomendacijos būtent nepilnamečių justicijos klausimais. Šiame poskyryje aptariamos pagrindinės tarptautinės teisės nuostatos, susijusios su laisvės atėmimo bausmės taikymu nepilnamečiams.

Pagrindinis tarptautinių standartų tikslas yra prigimtinių žmogaus teisių apsauga, įskaitant ir tam tikrą baudžiamąją politinę orientaciją, pavyzdžiui, iki laisvės atėmimo taikoma pirmenybė nestacionarioms bausmės ar neformalios reakcijos pirmenybė prieš formalų procesą (Dünkel, 2017, p. 117). Pačios pamatinės vaiko teisių apsaugos nuostatos numatytos 1959 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracijoje – vaikas turi būti apsaugotas nuo visų netinkamo elgesio su juo, žiaurumo ir išnaudojimo formų bei vaikui turi būti garantuota ypatinga apsauga ir turi būti suteikiamos galimybės ir sąlygos sveikai ir normaliai vystytis (Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracija, 1959). Taip pat, 1989 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija numato, jog imantis bet kokių vaiką liečiančių veiksmų nesvarbu, ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, teismai, svarbiausia – vaiko interesai (3 straipsnis), taip pat vaikui būtinai suteikiama galimybė būti išklausytam bet kokio jį liečiančio teismo nagrinėjimo metu tiesiogiai ar per atstovą (12 straipsnis, 2 punktas) (Jungtinių tautų Vaiko teisių konvencija, 1989). Pabrėžiama, kad su vaikais pažeidėjais turi būti elgiamasi atsižvelgiant į jo amžių ir jaustųsi noras padėti jam reintegruoti ir atlikti naudingą vaidmenį visuomenėje (40 straipsnis, 1 punktas).

Be bendro pobūdžio tarptautinių dokumentų taip pat yra specializuotų tarptautinių dokumentų nepilnamečių justicijos klausimais – 1985 m. Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (toliau – Pekino taisyklės), 1990 m. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (toliau – Rijado gairės), 1990 m. Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės

(toliau – Havanos taisyklės). Nors minėtos taisyklės yra rekomendacinio pobūdžio, bet Europos Teisingumo teismas praktikoje nustatė, jog sprendami bylas nacionaliniai teismai turi atsižvelgti į rekomendacijas, ypač tada, kai jos yra privalomų teisės aktų papildomas aktas (Abramavičius, Mickevičius, Švedas, 2005 cituota Drakšas, 2005 p. 35). Kita vertus, pastebėtina, jog Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teigimu, rekomendacijos ar rezoliucijos yra rekomendacinio pobūdžio tarptautiniai dokumentai, iš esmės skirti valstybių narių įstatymų leidybai orientuoti ir šie tarptautinės teisės aktai tiesiogiai netaikomi (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. rugsėjo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-248/2009).

Havanos taisyklės numato esminę nuostatą, susijusią su laisvės atėmimo taikymu – nepilnamečių laisvės atėmimas turėtų būti kraštutinė priemonė ir trukti minimalų būtiną laiką ir taikomas tik išskirtiniais atvejais (1 ir 2 punktai) (Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės, 1990). Pekino taisyklėse numatytas siekis užtikrinti nepilnamečių gerovę ir proporcingumo principas nepilnamečių teise – bet kokia bausmė nepilnamečiui pažeidėjui visada atitiks tiek pažeidėjo, tiek pažeidimo aplinkybes (5 straipsnis). Vadinasi, skiriant bausmę reikia atsižvelgti ne tik į nusikalstamą veiką, bet ir į pažeidėją, pavyzdžiui, jo gyvenimo, auklėjimo sąlygas, elgesį ir pan. Šiose taisyklėse taip pat pabrėžiama, jog visose bylose, išskyrus dėl smulkių pažeidimų, teismai turi tinkamai ištirti biografijos faktus ir aplinkybes, kuriomis gyvena ar kuriomis padarytas pažeidimas (16 straipsnis). Nemažai Europos valstybių vyrauja praktika, jog gerovės institucijų atstovai, kiti socialinio darbo, psichologijos ar pedagogikos specialistai įtraukiami į procesą pirminių ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo metu, o šių specialistų užduotis – suteikti nepilnamečiui paramą ir parengti informaciją apie kaltininko asmenybę, jo šeimą, socialinę aplinką, pateikti kvalifikuotai parengtą socialinės padėties ataskaitą bei pateikti išvadas dėl tam tikrų intervencijų poreikio ir adekvatumo (Ūselė, 2014, p. 81). Manytina, kad Lietuvoje nepakankamai atsižvelgiama į tokių specialistų svarbą, nes ikiteisminio tyrimo ar teismo nagrinėjimo metu psichologas ar vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas *gali* būti kviečiamas (Baudžiamojo proceso kodekso 188 str. 5 d., 272 str. 4 d.) (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002), o pasak L. Ūselės, toks neprivalomas specialistų dalyvavimas neužtikrina reikiamos paramos nepilnamečiui, ji dažniausiai tėra formali, epizodinė pagalba (Ūselė, 2014, p. 81–82). Galima teigti, jog tokios praktikos Lietuvoje nebuvimas, ypač nesant ir specializuotiems nepilnamečių teismams, apsunkina teismams bausmės individualizavimo ir tinkamos bausmės parinkimo procesą.

Pekino taisyklėse taip pat nustatyta, jog vykstant teisminei nagrinėjimui palankiai atsižvelgiama į geriausias nepilnamečio interesus ir jis atliekamas supratingai, leidžiant nepilnamečiui reikštis ir dalyvauti (14 straipsnis, 2 punktas). Akcentuojami vaiko interesai, bandoma surasti pusiausvyrą tarp nusikaltusio vaiko teisių apsaugos ir visuomenės intereso, nors kaip matyti iš tarptautinių dokumentų nuostatų, tokių vaikų interesų gynimas taip pat yra visuomenės interesas (Drakšas, 2005, p. 30). Šiose taisyklėse pabrėžiama, jog byla turi būti nagrinėjama reikiamu laiku, be nereikalingo vilkinimo (20 straipsnis) ir rekomenduojama kuo rečiau skirti sulaikymą, nes tai visada yra paskutinė priemonė, o jei būtina skirti, tai tik minimaliam laikotarpiui (19 straipsnis). Be šių pagrindinių nuostatų, svarbūs ir numatyti pagrindiniai teisinio sprendimo priėmimo principai, kaip bausmė yra visada proporcinga ne tik aplinkybėms ir pažeidimo sunkumui, bet ir nepilnamečio ir visuomenės poreikiams, nepilnamečio laisvė ribojama tik atidžiai išnagrinėjus ir apima kiek galima mažesnius ribojimus, nepilnamečio gerovė yra pagrindinis veiksnys svarstant jo bylą (17 straipsnis 1 dalis). Kaip ir daugelis tarptautinių rekomendacijų, Pekino taisyklės pabrėžia ir institucijų, kurios vykdo teisingumą dėl nepilnamečių nusikalstamų veikų, aukštos kvalifikacijos būtinybę, taikomi tobulinimosi kursai, kvalifikacinis mokymas ir kiti mokymo būdai (22 straipsnis 1 punktas).

Reikšmingas nuostatas, susijusias su laisvės atėmimo bausmės taikymu numato ir Europos Tarybos Ministrų komiteto 1987 m. rugsėjo 17 d. Rekomendacija Nr. R (87) 20 Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą, kuri nurodo, jog bausmių sistema turi būti siekiama mokymo ir integracijos tikslų, vengti nepilnamečių įkalinimo. Turi būti užtikrinama nepilnamečio teisė pasisakyti ir išreikšti savo nuomone apie jam numatomą priemonę (8 punktas) (Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(87)20 Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą, 1987). Teismai turi vengti įkalinimo ir teikti pirmenybę alternatyvioms priemonėms, kurios suteikia didesnių galimybių socialinei integracijai (14 punktas), o jei įkalinimo išvengti neįmanoma, turi pagrįsti savo nuosprendžius, kuriais paskiriamas laisvės atėmimas (16 punktas). Pabrėžiamas vengimas teisti nepilnamečius suaugusiųjų teismuose, jei yra nepilnamečių teismai (5 punktas), o vėliau ši nuostata plėtojama ir kitose rekomendacijose, pavyzdžiui, Rekomendacija Rec(2003)20 dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos, Rekomendacija CM/Rec(2008)11 valstybėms narėms dėl Europos nepilnamečių teisės pažeidėjų, kuriems paskirtos sankcijos arba poveikio priemonės, taisyklių. Specializuoti jaunimo teismai arba paskiriami teisėjai, kurie specializuojasi nepilnamečių bylose egzistuoja, pavyzdžiui, Austrijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Portugalijoje, Prancūzijoje, Slovėnijoje, Ispanijoje, Graikijoje, Vengrijoje, o bendruosius teismus turi

tokios valstybės kaip Estija, Latvija, Lietuva, Rumunija, Rusija, Slovakija, Ukraina (Dünkel, 2010, p. 1584–1587). Kaip ir minėta, Lietuvoje specializuoto šeimos ar nepilnamečių teismo nėra, o jei ir teisėjas specializuotųsi, nėra vieningos sistemos, kuri užtikrintų, kad būtent tie teisėjai nagrinėtų konkrečios kategorijos bylas, tačiau, kai kurių mokslininkų teigimu, remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 111 str. bei Teismų įstatymo 13 str. 5 d. yra teorinė galimybė tokius teismus steigti, nors finansiškai tai būtų gana brangu atsižvelgiant į nepilnamečių bylų skaičių (Ūselė, 2014, p. 76–77). Visgi, manytina, jog nepilnamečių teismai Lietuvoje išspręstų specializacijos problemą, leistų kokybiškiau ir greičiau tirti nepilnamečių bylas, ypač atsižvelgiant į tai, jog priešingai nei jau minėtose Pekino taisyklėse, kuriose numatyta, jog byla turi būti nagrinėjama reikiamu laiku, be nereikalingo vilkinimo (20 straipsnis) ir rekomenduojama kuo rečiau skirti sulaikymą, nes tai visada yra paskutinė priemonė, o jei būtina skirti, tai tik minimaliam laikotarpiui (19 straipsnis), teismai vis dar dažnai taiko ikiteisminį sulaikymą, bylos nagrinėjimas trunka ilgai, nors tyrimai rodo tokio sulaikymo didelę psichologinę žalą nepilnamečiui (Vileikienė, Gečėnienė, 1999, p. 26–27).

Aptariant reikšmingesnius Europai regioninius teisės aktus, paminėtina ir 2008 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija valstybėms narėms dėl Europos nepilnamečių teisės pažeidėjų, kuriems paskirtos sankcijos arba poveikio priemonės, taisyklių. Šios taisyklės savo turiniu itin panašios į minėtus tarptautinius dokumentus ir kai kurias nuostatas atkartoja, tačiau savo turiniu yra kiek platesnio pobūdžio. Minėtos taisyklės pabrėžia psichologinių, psichiatrinių ar socialinių apklausos ataskaitų svarbą, kurios padeda labiau atsižvelgti į asmenines pažeidėjo aplinkybes, kurios būtinos individualizmo principo įgyvendinimui (5 punktas) (Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec(2008)11 valstybėms narėms dėl Europos nepilnamečių teisės pažeidėjų, kuriems paskirtos sankcijos arba poveikio priemonės, taisyklių, 2008). Taip pat, nurodoma, jog laisvės atėmimas vykdomas tik tuo tikslu, kuriam jis skirtas, ir tik tokiu būdu, kuris nepadidina sukeliama kančių (49.1), vadinasi turi būti reikšmingos sąsajos ir darna tarp šios bausmės taikymo ir vykdymo tikslų. Paminėtina ir nuostata, kuria numatyta, jog taikant laisvės atėmimą nepilnamečiams, turi būti numatyta paleidimo iš laisvės atėmimo vietos prieš terminą galimybė (49.2). Be to, šios taisyklės pabrėžia, jog ypatingas dėmesys turi būti skiriamas nepilnamečių, patyrusių fizinę, psichinę arba seksualinę prievartą, poreikiams (52.2).

Taip pat pažymėtina, jog Pekino taisyklės pabrėžia, kad kiekvienos valstybės nacionalinės jurisdikcijos rėmuose turėtų būti siekiama, kad būtų priimtas kompleksas įstatymų, taisyklių ir nuostatų, tiesiogiai susijusių su nepilnamečiais teisės pažeidėjais ir

institucijomis, vykdančiomis teisingumą nepilnamečiams (2.3). Rijado gairės yra labiau skirtos nepilnamečių nusikalstamumo prevencijai, tačiau atkreiptinas dėmesys į 52 punktą, kuriame taip pat numatyta, jog Vyriausybės turėtų leisti ir taikyti specifinius įstatymus ir procedūras, kuriais vadovaujantis būtų galima kurti ir ginti visų jaunų asmenų teises ir gerovę (Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės, 1990). Specialius įstatymus, skirtus nepilnamečių justicijai turi tokios Europos valstybės kaip, pavyzdžiui, Vokietija, Austrija, Prancūzija, Italija, Portugalija, Ispanija ir manytina, tokia sistema geriau atitinka tarptautinės teisės rekomendacijų nuostatas, nei valstybių praktika, kai tam tikri nepilnamečių justicijos ypatumai yra integruoti į baudžiamuosius įstatymus, išskiriant atitinkamą skyrių tokioms nuostatoms, pavyzdžiui, taip yra Lietuvoje, Nyderlanduose, Rumunijoje, Rusijoje (Dünkel, 2010, p. 1523–1527). Nors tokia įstatymleidystės praktika Lietuvai yra svetima baudžiamosios justicijos klausimais, tačiau galbūt atskiras įstatymas nepilnamečių justicijos klausimams yra svarstyтина galimybė, atsižvelgiant į tai, jog 2013 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto pateiktoje Konvencijos įgyvendinimo ataskaitoje pastebima, kad Lietuvoje nėra vieningos nepilnamečių justicijos sistemos, visapusiško, nepilnamečių justiciją reguliuojančio įstatymo, efektyvių alternatyvų formaliai justicijos sistemai, o taip pat pastebėta ir nepakankamo reguliavimo nepilnamečių klausimais problema ir Baudžiamojo proceso kodekse (Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Lithuania. CRC/C/LTU/CO/3-4 Committee on the Rights of the Child, 2013, cituota Ūselė, 2014, 71–72). Be to, 2017 m. atlikto tyrimo, skirto Baudžiamojo kodekso bendrosios dalies vientisumo ir naujovių suderinimo iššūkiams tirti, pastebėtas Baudžiamojo kodekso skyriaus „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“ teisėkūros „sąstingis“, nes po 2000 m. įsigaliojimo šio skyriaus straipsniai koreguoti tik labai minimaliai palyginti su kitais Baudžiamojo kodekso bendrosios dalies pakeitimais ar papildymais (Švedas *et al.*, 2017, p. 84).

2.3. Laisvės atėmimo poveikis nepilnamečiams

Mokslinėje literatūroje nemažai dėmesio skiriama nepilnamečių kriminalinės justicijos poveikiui nepilnamečių asmenybei, atliekami įvairūs kriminologiniai tyrimai, tiriamas konkrečių bausmių poveikis ir įtaka nepilnamečio elgesiui ateityje. Lietuvoje tokius tyrimus pateikė, pavyzdžiui, Lietuvos žmogaus teisių centras (Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000), kuris analizavo psichologinius ir socialinius ypatumus nepilnamečių, padariusių sunkius nusikaltimus, E. Vileikienė ir S. Gečėnienė tyrė kriminalinės justicijos poveikį nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui (Vileikienė, Gečėnienė,

1999; Vileikienė, 2007). Daugelis tokių tyrimų akcentuoja kriminalinės justicijos, įkalinimo neigiamą poveikį nepilnamečių asmenybei ir elgesiui.

Kaip ir suaugusieji, nepilnamečiai įkalinimo įstaigose vienaip ar kitaip susiduria su fizine, psichologine bei seksualine prievarta. E. Vileikienės ir S. Gečėnienės atlikto tyrimo metu net 82,1 proc. nuteistųjų nurodė, kad prieš juos buvo panaudotas fizinis smurtas (Vileikienė, Gečėnienė, 1999, p. 32–33), be to, ne tik suaugusiųjų, bet ir nepilnamečių įkalinimo įstaigose taip pat susiduriama ir su „kastomis“, o nuo įvairių smurto formų labiausiai kenčia „nuskriaustieji“, kurie patiria ir nuolatinį pažeminimą bei dažniau nei kiti patiria seksualinį išnaudojimą (Vileikienė, Gečėnienė, 1999, p. 31–33, 73), todėl jėgos demonstravimas tampa būdu įsitvirtinti „geresnėje kastoje“. Taip pat agresyvus elgesys dažnai yra žmogaus atsakas į grėsmę ar įtampą, nepatenkintus poreikius (Jusienė, 2007, p. 116). Užsienio mokslininkų atlikti tyrimai rodo, jog fizinio smurto atvejai nepilnamečių įkalinimo įstaigose gali sukurti tokias problemas kaip fizinė ir psichologinė žala, nestabilumo atmosfera įkalinimo įstaigoje, tokie įvykiai gali lemti nepilnamečiui ilgesnį laiką, po kurio jam gali būti taikomas lygtinis paleidimas arba tokios galimybės netekimą (Griffith, Daffern, Godber, 2013; Deitch *et al.*, 2013, cituota Rembert *et al.*, 2018, p. 47).

Vykstant brendimo procesui, susiduriant su įvairiais psichologiniais iššūkiais ir problemomis, nepilnamečiui svarbi rūpestinga, palaikanti ir teigiama aplinka, tačiau įkalinimo įstaigose esanti aplinka tuo visiškai nepasižymi. Dažnai nepilnamečius, kurie linkę pasirinkti deviacinį elgesį, slegia vidinė įtampa, tačiau kalėjimas tik dar labiau skatina vidinę įtampą, palaiko ir gilina visuomenės socialinio konflikto būseną, mažina tikimybę rasti visuomenėje naudingą vaidmenį (Sakalauskas, 2000, p. 85). Įvairiuose tyrimuose pažymima, jog įkalinimo įstaiga yra antisocialinių, kriminalinių pažiūrų vieta, kurioje nepilnametis yra priverstas įsisavinti tokią kultūrą siekiant išvengti nuolatinio pažeminimo ir įvairių smurto formų, ir, svarbiausia, jog priešingai nei laisvėje, nepilnametis neturi laisvo pasirinkimo bendrauti su kitokiais žmonėmis (Vileikienė, Gečėnienė, 1999, p. 66, 73–74). Galima prisiminti ir jau minėtą socialinio išmokymo teoriją, kuri pabrėžia didelę tikimybę, jog nusikalstamo elgesio modeliai gali būti išmokstami artimoje aplinkoje (Bandura, 1977, cituota Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 252), šiuo atveju įkalinimo įstaiga tampa artima aplinka, ir, nors nepilnametis dažnai kalėjimo suformuotų „elgesio taisyklių“ laikosi tam, jog nepatirtų dar daugiau žalos, tačiau esant ir kitiems rizikos veiksniams, ilgainiui tai gali tapti ir jo pažiūromis ir vertybėmis.

Įkalinimo įstaigoje esantiems nepilnamečiams būdinga bejėgiškumo būklė, žema savivertė ir abejingumas, nors remiantis tarptautiniais standartais, įkalinimas turėtų būti vykdomas taip, jog būtų sumažintas žalingas įkalinimo poveikis ir skirtumai tarp gyvenimo

įkalinimo įstaigoje ir laisvės, galintis pakenkti kalinių rūpesčiui savimi ir atsakomybei (65 straipsnis b punktas) (Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija valstybėms narėms Rec(87)3 Dėl Europos kalinimo įstaigų taisyklių, 1987). E. Vileikienės ir S. Gečėnienės atliko tyrimo duomenimis, patyrę fizinį smurtą net 59,1 proc. apklaustųjų teigė, jog „susitvarko patys“, 24,9 proc. nieko nedaro, o kiti išsilieja ant kitų nuteistųjų ir tik labai maža dalis kreipiasi į prižiūrėtoją ar kitą personalą (Vileikienė, Gečėnienė, 1999, p. 33), be to, į klausimą ar būtina prižiūrėtojai kištis į nuteistųjų konfliktus 81,3 proc. asmenų teigė, jog geriau, kai nesikiša (Vileikienė, Gečėnienė, 1999, p. 35). Manytina, jog nepilnamečiai nepasitiki įkalinimo įstaigos personalu, bijo kitų nuteistųjų keršto ir dar didesnio pažeminimo. E. Vileikienės 2007 m. atlikto tyrimo metu, lyginant su 1999 m. atliktu tyrimu, pastebima, jog sumažėjo netinkamo pareigūnų elgesio su nepilnamečiais atvejų: nuo 48 proc. iki 18 proc. sumažėjo grasinimo atvejų, o nuo 64 proc. iki 43 proc. mušimo atvejų, visgi, pažymėtina, jog nors ir toks pareigūnų elgesys sumažėjo, jis vis dar neatitinka tarptautinės teisės standartų (Vileikienė, 2007, p. 93–94). Kai kurie mokslininkai taip pat pastebi, jog nuteistajam aktualiau kurti santykius su kitais nuteistaisiais ir atsižvelgiant į tarptautinius standartus, Lietuvoje vis dar per mažai skiriama dėmesio saugios aplinkos kūrimui įkalinimo įstaigose, teigiamo įkalintų asmenų požiūrio į darbuotojus formavimui, darbuotojų empatijos didinimui, teigiamo, pasitikėjimu pagrįsto kontakto užmezgimui (Vaičiūnienė, 2017, p. 187).

Pozityvių ir konstruktyvių ryšių būtinumą tarp įkalinimo įstaigos personalo ir nuteistųjų pabrėžia Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, kurio teigimu, skatinant konstruktyvius, o ne konfrontacija pagrįstus kalinių ir darbuotojų santykius, mažėja įkalinimo įstaigai būdinga įtampa ir taip pat gerokai mažėja smurto atvejų ir netinkamo elgesio kalinių atžvilgiu tikimybė (45 punktas) (2nd General Report on the CPT's activities CPT/Inf (92)3, 1992). Tokių teigiamų santykių kūrimo pavyzdys tarp minėtų subjektų galėtų būti 2016–2019 m. buvusio Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus–pataisos namų direktoriaus V. Lamausko taikomi pokyčiai, siekiant pozityvios atmosferos įkalinimo įstaigoje. V. Lamausko teigimu, subkultūra ir vangus bendradarbiavimas tarp nuteistųjų nepilnamečių bei pareigūnų yra rimta problema, nes subkultūra ir jos taisyklės trukdydavo nepilnamečiams bendradarbiauti su administracija, pranešti apie padarytą nusikaltimą prieš juos, o ypač, pranešti bijodavo „žemesnės kastos“ nepilnamečiai, kurie bijo vėlesnio kitų nepilnamečių keršto ir smurto, tačiau buvo nuspręsta imtis kompleksinių priemonių ir užtikrinti tokių vaikų saugumą bei pasitikėjimą pareigūnais, pavyzdžiui, atidžiau atsižvelgiama į kriminalinės žvalgybos informaciją, izoliuojami tokios veikos organizatoriai ir vykdytojai, pradedami ikiteisminiai

tyrimai, atidesnė nuskriausto nepilnamečio priežiūra, siekiant užkirsti kelią kerštui, be to, tokių priemonių taikymas ilgainiui turėjo įtakos net 60 proc. smurto atvejų tarp nepilnamečių sumažėjimui (Nedveckė, Radžiūnas, 2018). Manytina, jog tokių kompleksinių priemonių taikymas, siekiant sukurti nepilnamečiui mažiau žalingą aplinką, didesnę darbuotojų ir nuteistų nepilnamečių tarpusavio pasitikėjimą, yra teigiamai vertintina ir skatintina iniciatyva.

Išsigandęs ir sumišęs nepilnametis nežino, kaip reaguoti į tokius iššūkius, dėl to pastebima ir kita opi problema – nepilnamečių žalojimas. Nemažai apklaustųjų E. Vileikienės ir S. Gečėnienės tyrime galvojo apie mirtį dažnai arba kartais – 68,9 proc., didžioji šių apklaustųjų dalis bandė žalotis, o daugiausiai žalojasi vaikinai, kurie praleido ilgesnį laiką įkalinti, paklausti dėl kokių priežasčių žalojasi, 33 proc. nuteistųjų neatsakė, kiti kaip priežastis nurodė nervinę įtampą, konfliktai su kitais nuteistaisiais ir personalu, kitos problemos ir pan. (Vileikienė, Gečėnienė, 1999, p. 36–37). Taip pat, įkalinti nepilnamečiai rečiau linkę teigiamai įsivaizduoti savo ateitį. Lietuvos žmogaus teisių centro atliktame tyrime pastebima, jog lyginant nuteistuosius bei tokio amžiaus moksleivių grupes, nuteisti nepilnamečiai žymiai rečiau planuoja ateitį, jiems ji atrodo labiau nenuspėjama, be to, nepilnamečiai nori pamiršti neigiamą praeitį, susijusią su įkalinimu, nusikaltimais bei vengia šnekėti ir neigiamai patys vertina tokius nusikaltimus kaip nužudymą, išžaginimą (Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000, p. 47). Tai rodo ir įvairūs duomenys, kuriais remiantis matoma, jog pakartotinumai labiausiai yra būdingas turtiniams nusikaltimams, o sunkūs nusikaltimai, kaip nužudymas ar išžaginimas yra paprastai vienkartiniai nusikaltimai (Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000, p. 49–51). G. Sakalauskas pabrėžia, jog ilga įkalinimo trukmė skatina „desocializacijos“ procesą ir visos minėtos problemos tik intensyvėja, pavyzdžiui, dažniau konfliktuojama tiek su kitais nuteistaisiais, tiek su darbuotojais, vartojamos narkotinės medžiagos, dažniau pasireiškia savęs žalojimas, krenta savivertė ir galiausiai prarandami ryšiai su artimaisiais (Sakalauskas, 2017, p. 160).

Apibendrinant laisvės atėmimą kaip griežčiausią valstybės reakcijos į nepilnamečio nusikalstamą elgesį formą, darytina išvada, jog Lietuvoje reali laisvės atėmimo trukmė yra ilga, taip pat, kaip ir kitose Rytų Europos valstybėse, laisvės atėmimo ir kitos laisvę apribojančios bausmės vis dar sudaro didelę dalį visų nepilnamečiams skiriamų bausmių, taip pat, nors daugelis Europos valstybių šias bausmes taiko itin retai, taiko alternatyvas laisvės atėmimo bausmei ir orientuojasi į neformalias sankcijas. Neformalaus proceso būtinumą ir platesnę diversijos taikymą pabrėžia įvairūs tarptautiniai aktai, kurie numato ir pagrindinius principus bei sąlygas, į kurias teismas turi atsižvelgti taikydamas laisvės

atėmimo bausmę nepilnamečiui. Nors daugelį tarptautinių nuostatų, susijusių su laisvės atėmimo taikymu nepilnamečiams, Lietuva yra perkėlusį į nacionalinę teisę, abejotina, jog šios nuostatos yra tinkamai ir efektyviai įgyvendinamos palyginti su kitų Europos valstybių praktika. Taip pat, atlikus laisvės atėmimo poveikio nepilnamečiams analizę, galima teigti, jog įkalinimas lemia ilgalaikę psichologinę žalą nepilnamečio asmenybei ir elgesiui, neužtikrina resocializacijos, mažina nepilnamečio savivertę ir teigiamų ateities perspektyvų kūrimą bei skatina nusikalstamo elgesio modelį pasirinkti ir ateityje.

3. LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖS TAIKYMO NEPILNAMEČIAMS TIKSLAI IR SĄLYGOS

3.1. Laisvės atėmimo bausmės taikymo tikslai

Neretai bausmės taikymo ir vykdymo tikslai yra tapatinami. Nors manytina, kad bausmės taikymo ir vykdymo tikslai sudaro tam tikrą bausmės tikslo visumą, priešingai, nei Rytų Europos valstybėse dėl buvusio totalitarinio režimo įtakos, Vakarų Europos valstybėse šie tikslai yra atskiriami ir formuojami kaip savarankiški (Sakalauskas, 2010, p. 134–135). Pasak G. Švedo, bausmės paskirtis yra galutinis rezultatas, kurio siekia valstybė, nustatydamą ir taikydama bausmes (Švedas, 2003, p. 66), todėl norint suprasti, kodėl laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiams teismai taiko vis dar dažnai, būtina analizuoti kokių tikslų yra siekiama tokia praktika.

G. Švedo teigimu, bausmės tikslai turi atitikti tam tikrus kriterijus, pavyzdžiui, bausmei turi būti keliamas toks tikslas, kurio galėtų siekti visos bausmių rūšys, bausmės paskirtis turi būti nukreipta į ateitį ir siejama tik su nusikaltimą padariusiu asmeniu bei paskirtis turi numatyti aiškų bausmės efektyvumo kriterijų (Švedas, 2003, p. 69).

Priklausomai nuo kriminalinės bausmės teorijos, konstruojami ir bausmės tikslai. Šias teorijas galima išskirti į absoliutaus baudimo, kuri teigia, jog bausmė yra atpildas ir neturi kitų tikslų, ir į santykinio baudimo teoriją, pagal kurią būtina siekti pozityvių tikslų, pavyzdžiui, resocializacijos (Ostendorf, 1999, cituota Sakalauskas, 2010, p. 136). Baudžiamojo kodekso 41 str. numato net penkis bausmės tikslus: sulaikyti asmenį nuo nusikalstamų veikų darymo, nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį, atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas, paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų bei užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą. Mokslininkai pastebi, jog Lietuvoje yra abiejų kriminalinių bausmių teorijų bruožų, pavyzdžiui, tikslas nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį yra atpildas, absoliutus baudimas, o tikslas paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų atitinka santykinio baudimo teoriją (Sakalauskas, 2010, p. 137), be to, tokią bausmės tikslų įvairovę įvardija kaip bandymą „apjungti“ skirtingas teorijas, tad darytina išvadą, jog Lietuvos baudžiamoji politika yra orientuota į jungtinę kriminalinės bausmės tikslų sampratą (Arlauskas, 2007, p. 22).

Sistemiškai analizuojant Baudžiamojo kodekso normas, susijusias su bausmėmis, galima matyti, jog Lietuvoje yra numatyti bausmės tikslai visų rūšių bausmėms, t. y. Baudžiamasis kodeksas nenumato, pavyzdžiui, laisvės atėmimo bausmės taikymo tikslų. G. Švedo teigimu, laisvės atėmimo bausmės taikymo praktika Lietuvoje rodo, jog skiriant

laisvės atėmimo bausmę dažniausiai siekiama tik įbauginti asmenį, kad jis daugiau nenusikalstų, nors įbauginimo tikslas rodo priešingą efektą – sąlygoja recidyvą ir pabrėžia, jog per mažai skiriama dėmesio resocializacijos tikslui pozityviomis priemonėmis (Švedas, 2003, p. 74–75). Tą pabrėžia ir Bausmių vykdymo kodekse numatytas vienintelis vykdymo tikslas – nustatyti tokią bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis (1 str. 2 d.). Manytina, kad šis tikslas ir orientuojasi į teigiamą poveikį asmeniui ir jo elgesiui, o ne į vien įbauginimą. Visgi, kaip pastebėjo G. Sakalauskas, bausmių vykdymo sistema ir sąlygos Lietuvoje ne visiškai atitinka šį deklaruojamą tikslą ir įkalinimo įstaigose vis dar vyraujanti įbauginimo ir „atsėdėjimo“ koncepcija turėtų atitinkamai keistis (Sakalauskas, 2010, p.148–150).

Atsižvelgiant į nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės išskirtinumą, be bendrųjų bausmės tikslų, Baudžiamojo kodekso 80 str. numatyti nepilnamečiams taikomi ypatumai, kurių paskirtis: 1) užtikrinti, kad atsakomybė atitektų šių asmenų amžių ir socialinę brandą; 2) riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes; 3) padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu; 4) sulaikyti nepilnamečių nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo.

Manytina, kad teismai, skirdami laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiui, turi įvertinti ar šia bausme bus užtikrinta Baudžiamojo kodekso 80 str. ypatumų paskirtis. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas byloje ar laisvės atėmimo bausmė yra būtina nepilnamečio nusikalstamiems polinkiams pakeisti, akcentavo būtent Baudžiamojo kodekso 80 str. numatytus ypatumus, pasisakė, jog atsižvelgiant į aplinkybes ir siekiant įgyvendinti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus, tikslinga taikyti kitas bausmes, kurios leistų siekti Baudžiamojo kodekso 80 str. nurodytų tikslų, kartu įgyvendinant Baudžiamojo kodekso 41 str. nurodytus bausmės tikslus ir pabrėžė, jog parenkant bausmės rūšį, nustatant jos dydį, būtina atsižvelgti į jauną kaltininko amžių, į tai, kad nepilnametis – tai asmuo, pradedantis savarankišką gyvenimą, kurio asmenybė tik formuojasi, todėl teismo taikomos baudžiamajame įstatyme numatytos bausmės ir kitos poveikio priemonės turi būti pirmiausia siejamos su pagalba nepilnamečiui, jo būsima resocializacija, globa, ir tik po to su nubaudimu už padarytą nusikalstamą veiką (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-77/2014).

Vadinasi, teismai, skirdami bausmę, turi įvertinti ir siekti, jog bausmė visų pirma padėtų nepilnamečiui keisti savo nusikalstamą elgesį ir ugdytų jo asmenybę. Atsižvelgiant į tai, kad laisvės atėmimo bausmė nepilnamečiams Lietuvoje taikoma vis dar dažnai,

pastebėtina, jog teismai per mažai skiria dėmesio nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumams, paskirčiai ir susitelkia į bendruosius bausmės tikslus, laisvės atėmimo bausmę siedami daugiausiai su nubaudimu, o ne su pagalba ir resocializacija.

Analizuojant teismų praktiką pastebima ir tai, jog laisvės atėmimo bausmės skyrimo procese labai svarbus ir laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas būtent bausmės tikslų kontekste. Teismų praktikoje taip pat pabrėžiama, jog „sprendžiant klausimą dėl baudžiamosios atsakomybės priemonių parinkimo nepilnamečiui, prioritetas turi būti teikiamas nepilnamečio pataisymui, neizoliuojant jo nuo visuomenės“ ir „skiriant nepilnamečiui realią laisvės atėmimo bausmę itin atidžiai turi būti įvertinta tai, ar tokia bausmė yra būtina siekiant pakeisti nepilnamečio nusikalstamus polinkius, ar šiam tikslui pasiekti pakaktų ir laisvės atėmimo bausmės nepilnamečiui paskyrimo, atidedant jos vykdymą. Nesant tokiam būtinumui paskirta reali laisvės atėmimo bausmė neatitiktų BK 41 straipsnyje įtvirtintų bausmės tikslų, prieštarautų teisingumo, proporcingumo imperatyvams“ (Šiaulių apygardos teismo 2017 m. gruodžio 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-363-616/2017).

Kitoje byloje, teismas, nagrinėdamas bausmės vykdymo atidėjimo klausimą, taip pat pabrėžė, jog „nagrinėjamu atveju P. F. palikus atlikti realią laisvės atėmimo bausmę, būtų užtikrinamas tik nubaudimo siekio įgyvendinimas, tačiau kur kas svarbiau yra pakeisti nepilnamečio nusikalstamus polinkius ir užtikrinti, kad jis ateityje daugiau nebusikalstų. Tuo tarpu bausmės vykdymo atidėjimo tikslas yra pataisyti asmenis juos ne izoliuojant nuo visuomenės, bet, paskyrus baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemones, kontroliuojant jų elgesį ir sulaikant juos nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo bei pamažu pripratintant prie normalaus (visuomenei priimtino) gyvenimo būdo“ (Vilniaus miesto apylinkės 2021 m. kovo 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-129-957/2021).

Pastebėtina tendencija, jog teismų praktikoje pamažu vis daugiau dėmesio skiriama laisvės atėmimo bausmės ar šios bausmės atidėjimo tikslams ir išsamiam bausmės skyrimo motyvavimui, tačiau be minėtų gerosios praktikos pavyzdžių, vis dar pakankamai gausu praktikos, kurioje tinkamai neatsižvelgiama į nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus, remiamasi tik bendraisiais bausmės tikslais Baudžiamojo kodekso 41 str. Pavyzdžiui, vienoje byloje aukštesnės instancijos teismas konstatavo, jog „skirdamas bausmę nuteistajam J. S. pirmosios instancijos teismas šių įstatymo reikalavimų laikėsi tik formaliai, nekreipdamas pakankamo dėmesio į nepilnamečiams taikytinos baudžiamosios atsakomybės ypatumus“, be to, pabrėžė, jog „kiekvienu atveju, priimant sprendimą dėl nepilnamečiui skiriamos realios laisvės atėmimo bausmės, būtina įvertinti, ar tai padės nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį, derinant baudimą už padarytą nusikalstamą

veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu, ar sulaikys nepilnametį nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo“ ir, priešingai nei pirmosios instancijos teismas, padarė išvadą, kad „tęsiant probaciją J. S. dar įmanoma pasiekti bausmės tikslus“, o tai rodo tokios aplinkybės, kaip „nuteistojo motyvacija tęsti mokslus, įgyti dar vieną specialybę, pradėti dirbti, pozityvūs santykiai su kitais šeimynoje gyvenančiais vaikais ir vaikų globos namų socialiniais darbuotojais galėtų būti tie veiksniai, sumažinsiantys nuteistojo nusikalstamų veikų recidyvą ir padėsiantys pasiekti bausmės tikslus, neatliekant jos realiai“ (Šiaulių apygardos teismo 2017 m. gegužės 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-150-616/2017). Be to, ne vienoje byloje aukštesnės instancijos teismams tenka konstatuoti ir tai, jog pirmos instancijos teismas, skirdamas laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiui, net neužsiminė apie bausmės tikslus, numatytus Baudžiamojo kodekso 41 str. ar nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtį, numatytą Baudžiamojo kodekso 80 str. (Šiaulių apygardos teismo 2014 m. balandžio 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-326-519/2014).

Taip pat, teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai skiriant laisvės atėmimo bausmę ne tik atsižvelgiama tik į bendruosius bausmės tikslus, bet ir šios bausmės vykdymo atidėjimas yra skiriamas vadovaujantis Baudžiamojo kodekso 75 str., nors laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimo sąlygas nepilnamečiams nustato Baudžiamojo kodekso 92 str., vėliau aukštesnės instancijos teismas šią klaidą ištaisė ir nuosprendį pakeitė (Šiaulių apygardos teismo 2015 m. spalio 1 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-353-116/2015, Vilniaus apygardos teismo 2015 m. birželio 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-395-149/2015). Galima matyti, jog kartais teismai „inertiškai“ taiko bendrosios dalies normas, skirtas suaugusiems, neatsižvelgiant išsamiau į nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus, taip šių ypatumų neužtikrindami ir bausmės skyrimo procesą nepilnamečiams suvienodindami su bausmės skyrimu suaugusiesiems.

Be to, I. Michailovič teigimu, nepilnamečių atsakomybės ypatumai, numatyti Baudžiamajame kodekse yra nepakankami nepilnamečių išskirtinumui pabrėžti, nes nepilnamečiams, kaip ir suaugusiems iš esmės taikoma ta pati bausmių sistema, galioja tos pačios skyrimo taisyklės ir pagrindai, bausme siekiama tų pačių tikslų ir numatytas vienodas asmens asmenybės įvertinimas (Michailovič, 2001, p. 36). Kaip ir minėta, valstybės, kurios turi specialius įstatymus, skirtus nepilnamečių justicijai, tinkamai įgyvendina tarptautines teisės rekomendacijų nuostatas, bei užtikrina efektyvesnę nepilnamečių justicijos mechanizmo veikimą, nei valstybės, kurios nepilnamečiams taikomus ypatumus tik integravo į savo baudžiamuosius įstatymus (Dünkel, 2010, p. 1523–1527). Pavyzdžiui, Austrijoje yra Jaunimo teismo įstatymas, kuris reglamentuoja jaunimo

baudžiamąją atsakomybę, įtvirtina būtent jaunimo teisės taikymo tikslus (Sakalauskas *et al.*, 2001, p. 57).

Vokietijoje Jaunimo teismo įstatyme bausmių skyrimas reglamentuojamas visiškai kitaip nei Lietuvoje, kurioje bausmių skyrimas yra labiau panašus į suaugusiųjų, skirtingai parenkamos bausmės ir skaičiuojama jų trukmė, bei, bausmės ribos, kurios priklausytų nuo padarytos veikos sunkumo, nenumatytos, o svarbiausia skiriant bausmę yra jaunojo kaltininko asmenybė ir tinkamiausių priemonių jam auklėti parinkimas (Sakalauskas *et al.*, 2001, p. 48). Taip pat, Vokietijoje laisvės atėmimo bausmė nepilnamečiui visų pirma suprantama kaip auklėjamoji bausmė ir negali būti prilyginama suaugusiųjų laisvės atėmimui, t. y., visų pirmą pabrėžiamas auklėjamasis tikslas, be to, numatyta rekomendacija, jog teisėjas, pagrįsdamas nuosprendį, turi paaiškinti šios bausmės esmę ir jos skirtumus nuo suaugusiesiems numatyto laisvės atėmimo (Sakalauskas *et al.*, 2001, p. 42).

Be to, Vokietijoje jaunimo teisėje stengiamasi atsiriboti nuo bendrosios prevencijos tikslų, nepilnamečio sulaikymo nuo naujų nusikalstamų veikų, o dėmesį sutelkti į auklėjamąjį ir resocializacijos tikslus (Dünkel, 2010, p. 1770), tačiau Lietuvoje pastebėtina priešinga tendencija, kai bendriesiems bausmės tikslams, bendrajai prevencijai skiriama daugiau dėmesio, taip nepakankamai pabrėžiant nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės išskirtinumą, nors pasak G. Sakalausko, taip numatyti ypatumai nebetenka prasmės, nes būtent individualiosios prevencijos lyginamasis svoris yra pabrėžtas, o tai sudaro bendrųjų baudžiamosios atsakomybės funkcijų disproporciją ir net leidžia jas supriešinti tarpusavyje (Sakalauskas, 2013, p. 21).

Galima manyti, jog Lietuvoje, skiriant laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiams, be bendrųjų bausmės tikslų, dažniausiai nepakankamai atsižvelgiama į Baudžiamojo kodekso 80 str. numatytus ypatumus, pavyzdžiui, nėra pakankamai įvertinama ir užtikrinama, ar taikoma laisvės atėmimo bausmė padės nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį, šalinti neteisėto elgesio priežastis, atitinkamai nėra užtikrinamas nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės išskirtinumas, todėl laisvės atėmimo bausmė nepilnamečiams bei šios bausmės tikslai, palyginti su suaugusiais, priešingai nei Vokietijoje, iš esmės beveik nesiskiria.

3.2. Laisvės atėmimo bausmės trukmė

Tarptautinės rekomendacijos, susijusios su laisvės atėmimu nepilnamečiams, ne tik numato, jog laisvės atėmimo bausmė turi būti taikoma išskirtiniais atvejais kaip kraštutinė priemonė, bet ir trukti minimalų būtiną laiką (Havanos taisyklės 1, 2 punktai). Tokias

tarptautines nuostatas suponuoja įvairūs aptarti kriminologiniai tyrimai, kurie rodo neigiamą įkalinimo poveikį, o kuo įkalinimas ilgesnis, tuo padaroma didesnė žala asmeniui ir didėja recidyvo tikimybė.

Lietuvoje laisvės atėmimo bausmė nepilnamečiui, remiantis Baudžiamojo kodekso 90 str. 5 d., negali viršyti 10 metų, o minimali riba kaip ir suaugusiems – 3 mėn. Taip pat, Baudžiamojo kodekso 91 str. 3 d. numato taisyklę, jog skiriant laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiui, jos minimumą sudaro pusė minimalios bausmės, numatytos šio kodekso straipsnio, pagal kurį teisiama nepilnamečiui, sankcijoje.

Palyginti su kitų Europos valstybių praktika, maksimali riba Estijoje, Ispanijoje taip pat 10 metų, Latvijoje 10 metų, bet labai sunkių nusikaltimų atveju ir 15 metų, Čekijoje, Kroatijoje, Kosove, Slovėnijoje 5 metai, bet labai sunkių nusikaltimų atveju 10 metų (Dünkel, 2010, p. 1772–1774). Ilgiausiomis laisvės atėmimo trukmėmis nepilnamečiams pasižymi Italija – 12 metų, Suomija – 12 metų, Graikija – 20 metų, Norvegija – 21 metai, o mažiausia trukmė net ir labai sunkių nusikaltimų atveju yra Portugalijoje – 3 metai, Švedijoje – 4 metai, Šveicarijoje – 4 metai (Dünkel, 2010, p. 1772–1774).

Aptariant minimalias ribas laisvės atėmimo bausmei nepilnamečiams, itin ilgas terminas nustatytas Slovakijoje – 2 metai, Čekijoje – 1 metai, Graikijoje, Latvijoje, Slovėnijoje, Kroatijoje minimali bausmės trukmė yra 6 mėnesiai, o Italijoje ir Portugalijoje minimalus terminas, kaip ir Lietuvoje – 3 mėnesiai, o kai kurios valstybės nenumato minimalaus termino laisvės atėmimo bausmei, pavyzdžiui, Estija, Nyderlandai, Ispanija, Šveicarija (Dünkel, 2010, p. 1771, 1773–1774).

Lenkijoje laisvės atėmimo bausmė negali viršyti dviejų trečdalių viršutinės straipsnio sankcijos ribos už padarytą nusikaltimą, tačiau padarius nusikaltimą, už kurį numatytas neterminuotas laisvės atėmimas, nepilnamečiui ši bausmė negali viršyti 25 metų, o jei padaromas nusikaltimas, už kurį numatyta 25 metai, maksimali riba nepilnamečiui yra 15 metų (Sakalauskas *et al.*, 2001, p. 97). Nors sunkiausių nusikaltimų atvejų maksimali laisvės atėmimo bausmės trukmė nepilnamečiui yra palyginti didelė, tačiau pažymėtina, jog bausmių, susijusių su nepilnamečių laisvės apribojimu (angl. *custodial sanctions*), taikymo praktika Lenkijoje nuo 1990 m. reguliariai mažėjo ir vidutiniškai sudaro apie 2 proc. visų nepilnamečiams šeimos teismų skiriamų bausmių (Dünkel, 2014, p. 66).

Nyderlanduose minimali riba laisvės atėmimo bausmei taip pat nėra nustatyta ir gali būti net ir viena diena, o maksimali riba yra skirstoma pagal amžių, t. y., 12–15 metų asmenims maksimali riba yra 1 metai, 16–17 metų – 2 metai (Sakalauskas *et al.*, 2001, p. 78). Atkreiptinas dėmesys į tai, jog palyginti su kitomis Europos valstybėmis trukmė Nyderlanduose yra nedidelė, tačiau ji buvo dar mažesnė prieš 1995 m. reformą ir maksimali

laisvės atėmimo trukmė buvo 6 mėnesiai (Dünkel, 2014, p. 66). Be to, manytina, kad toks nepilnamečių skirstymas į amžiaus grupės yra pagrįstas, bei rodo, jog atsižvelgiama į neigiamą įkalinimo poveikį, kuris didžiausias yra ypač jauniems asmenims.

Vokietijoje laisvės atėmimo bausmės nepilnamečiams taikymo praktika yra panaši kaip ir Skandinavų šalyse. Palyginti su kitomis Europos valstybėmis, tik nedidelę visų nepilnamečių dalį sudaro nepilnamečiai, kuriems paskirta laisvės atėmimo bausmė – 2–3 proc., tad galima sakyti, jog Vokietijos taikymo praktika orientuojasi į minimalios intervencijos modelį (Dünkel, 2014, p. 64). Vokietijoje minimali laisvės atėmimo bausmės trukmė – 6 mėn., maksimali – 5 metai, bet jei nepilnametis padaro nusikaltimą, už kurį numatyta bausmės trukmė ilgiau nei 10 metų, tada maksimali laisvės atėmimo trukmė nepilnamečiui yra 10 metų (Junger-Tas, Decker, 2006, p. 230). Visgi, Vokietijoje labiau stengiamasi orientuotis į tai, jog reikia skirti tokios trukmės laisvės atėmimo bausmę, kad būtų įmanomas būtinas auklėjamasis poveikis (Sakalauskas, et al., 2001, p. 42).

Austrijoje vyrauja bendra taisyklė, jog minimali laisvės atėmimo bausmės trukmė gali būti net ir viena diena (Junger-Tas, Decker, 2006, p. 287), tačiau sunkių nusikaltimų atveju, visgi yra numatyta minimali riba, o maksimali riba yra pusė bendrajame Baudžiamajame kodekse numatytos maksimalios ribos, tačiau sunkių nusikaltimų atveju, jei asmuo nebuvo sulaukęs 16 metų, maksimali riba yra 10 metų, o jei vyresni nei 16 metų – 15 metų (Sakalauskas *et al.*, 2001, p. 66–67). Be to, minėtos taisyklės nėra taikomos jaunesiems suaugusiems, o taikomi kiti ypatumai, pavyzdžiui, jei už nusikalstamą veiką gresia mažiau nei 5 metai laisvės atėmimo bausmės, minimali riba neribojama, taip pat, jaunesiems suaugusiems netaikomas laisvės atėmimas iki gyvos galvos ir maksimali bausmė gali būti 20 metų (Junger-Tas, Decker, 2006, p. 287). Lietuvoje, jei nustatoma, kad asmuo iki 21 metų socialine branda prilygsta nepilnamečiui, pagal Baudžiamojo kodekso 81 str. 2 d. tokiam asmeniui taikomos tos pačios nuostatos kaip ir nepilnamečių, todėl laisvės atėmimo bausmės trukmė yra ta pati.

Remiantis pateiktais duomenimis, matyti, jog, dažniausiai sunkių nusikaltimų atveju Europos valstybėse maksimali laisvės atėmimo riba nepilnamečiams siekia 10 m., be to, ilgesnė nei Lietuvoje numatyta 10 m. maksimali riba nebūtinai parodo griežtą baudžiamąją politiką nepilnamečių atžvilgiu, pavyzdžiui, minėtose skandinaviškose valstybėse, kaip Norvegija, kurioje maksimali trukmė 21 metai ar Suomija – 12 metų (Dünkel, 2010, p. 1772–1774), kalinių skaičius yra vienas mažiausių Europoje (Dünkel, Sakalauskas, 2017, p. 101–102), o laisvės atėmimo bausmės taikymas griežtai laikoma tik kraštutinė priemonė ir, pavyzdžiui, 2006 m. sudarė tik 0,8 proc. visų taikomų bausmių nepilnamečiams (Dünkel, 2014, p. 63–64).

3.3. Sąlygos, į kurias teismas turi atsižvelgti taikydamas laisvės atėmimo bausmę

Atsižvelgiant į nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės išskirtinumą, valstybės nepilnamečių justicijos klausimus reglamentuoja įvairiai. Kaip ir minėta, vienos valstybės pasirinko reguliuoti šiuos klausimus plačiau atskirame specialiaame įstatyme, pavyzdžiui, Vokietija, Austrija (Jaunimo teismo įstatymas), kitos – įtraukti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus į savo Baudžiamąjį kodeksą, pavyzdžiui, Lietuva. Dėl tokio reguliavimo modelio Lietuvoje, teismams skirta pakankamai mažai nuostatų skiriant bausmę užtikrinti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės išskirtinumą ir bausmės skyrimas iš esmės yra panašus į bausmės skyrimą suaugusiesiems su tam tikrais ypatumais nepilnamečiams, priešingai, Vokietijoje bausmių skyrimas nepilnamečiams labai skiriasi nuo bausmių skyrimo suaugusiesiems.

Remiantis Baudžiamojo kodekso 91 str. 1 d., teismas nepilnamečiui skiria bausmę vadovaudamasis bendrais bausmių skyrimo pagrindais ir nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų skyriuje numatytais ypatumais. Manytina, kad tikslinga trumpai aptarti bendrus bausmės skyrimo pagrindus. Bendrieji bausmės skyrimo pagrindai numatyti Baudžiamojo kodekso 54 str. 2 d.: 1) padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnis, 2) kaltės forma ir rūšis, 3) padarytos nusikalstamos veikos motyvai ir tikslai, 4) nusikalstamos veikos stadija, 5) kaltininko asmenybė, 6) asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką forma ir rūšis 7) atsakomybė lengvinančios bei sunkinančios aplinkybės, 8) nusikalstama veika padaryta žala. Kai kurie mokslininkai teigia, jog teismai dažnai per didelę reikšmę teikia ir atsižvelgia į lengvinančias ar sunkinančias aplinkybes, mažiau dėmesio skirdami kitoms aplinkybėms (Piesliakas, 2008, p. 9), nors Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje ne kartą yra pasisakęs, kad individualizuojant bausmę visoms Baudžiamojo kodekso 54 straipsnio 1, 2 dalyse įstatymo leidėjo įtvirtintoms aplinkybėms turi būti skiriama *vienoda* teisinė reikšmė, nė vienai iš jų neturi būti suteikiama išskirtinė dominuojanti reikšmė (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-603/2010).

Bausmių skyrimo procese taip pat svarbus ir teisingumo principo įgyvendinimas, nes vienas iš bausmės tikslų yra teisingumo principo įgyvendinimo užtikrinimas (Baudžiamojo kodekso 41 str.). Anot V. Piesliako, teisingumas baudžiamojoje teisėje gali būti nagrinėjamas įvairiais aspektais, tačiau vienu iš jų, teisingumas gali būti suprantamas ir kaip teismo veikla nagrinėjant baudžiamąsias bylas ir skiriant bausmes ir baudžiamojo poveikio priemonės (Piesliakas, 2006, p. 101). Taip pat, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, jog kiekvienas nusikaltęs asmuo turi teisę į teisingą bausmę, todėl vertinant konkrečios bylos aplinkybes teismui privalu atsižvelgti ne tik į tai, kad skiriama bausmė

atitiktų įstatymo reikalavimus, bet turi atsižvelgti ir į nuostatas, skirtas bausmei individualizuoti, taip pat į nuostatas, įtvirtinančias teisingumo principo viršenybę (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-594/2005). Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pabrėžia, jog „teisingumo ir teisinės valstybės principai *inter alia* reiškia, kad valstybės taikomos priemonės turi būti adekvačios siekiamam tikslui. Taigi, bausmės turi būti adekvačios nusikalstamoms veikoms už kurias jos nustatytos“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas, 2009). Kalbėdamas apie baudžiamąsias teises sankcijas nepilnamečiams, R. Drakšas daug dėmesio skiria teisingumo principo analizei bei teigia, jog būtent teisingumo principas skatina teismą atsižvelgti tiek į nukentėjusiojo, tiek į teismojo interesus, jo pataisymo galimybes, tad vadovaudamasis bendrais bausmės skyrimo pagrindais ir teisingumo principu, teismas, skirdamas bausmę nepilnamečiui, turėtų parinkti tokią bausmę, kuri labiausiai pozityviai veiktų nepilnametį asmenį ir užkirstų kelią nusikalstamo elgesio recidyvui (Drakšas, 2006, p. 32).

Nors, kaip ir minėta, dažnai teismai, skirdami bausmę nepilnamečiams, vadovaujasi bendrais bausmių skyrimo pagrindais, tačiau nepakankamai atsižvelgia į nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus, bet analizuojant teismų praktiką galima pastebėti teigiamų tendencijų ir gerosios praktikos pavyzdžių nepilnamečių justicijos atžvilgiu, kai pabrėžiamas nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės išskirtinumas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pasisakęs, jog bet kokia valstybės intervencija (ne tik pačia ryškiausia forma – įkalinimas, bet ir tikra ar tariama socialinė pagalba) gali turėti ilgalaikį stigmatizuojantį poveikį, kuris per labai trumpą laiką nusikaltusį jauną žmogų gali stumtelėti dar toliau už visuomenės ribų ir siekiant daryti teigiamą įtaką jauno žmogaus elgesiui, pasiteisina atitinkamos (t. y. jauno žmogaus brandai tinkamos) priemonės, taigi jos turi pasižymėti jaunimui pritaikytais ypatumais, o netinkamos ir (ar) per griežtos priemonės skatina nusikalstamų recidyvą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-362-942/2015).

Šią nuostatą dažnai cituoja ir kiti teismai, kurie skiria alternatyvias bausmes laisvės atėmimui. Pavyzdžiui, vienoje byloje analizuojama kokia tinkamiausia bausmė nepilnamečiui už Baudžiamojo kodekso 281¹ str. 1 d. numatytą veiką, už kurią gali būti skiriama bauda arba areštas, arba laisvės atėmimas iki vienerių metų. Pagal įstatymų leidėjo valią, bauda gali būti skiriama tik dirbančiam ar savo turto turinčiam nepilnamečiui, o šiuo atveju bylos duomenimis nepilnametis tokių galimybių neturi. Tačiau teismas nurodė, kad ir areštas ar terminuotas laisvės atėmimas nebūtų tinkama bausmė, nes teismo vertinimu, pirmą kartą teisiamam nepilnamečiui už nesunkaus nusikaltimo padarymą šiuo atveju

prieštarautų teisingumo principui. Nors prokurorė prašė skirti laisvės atėmimo bausmę, teismas padarė išvadą, kad net ir trumpalaikis laisvės atėmimas itin neigiamai paveiktų kaltinamojo asmenybės formavimąsi ir jo socialinius ryšius. Todėl vadovaujantis Baudžiamojo kodekso 54 str. 3 d. paskyrė švelnesnės rūšies bausmę – laisvės apribojimą (Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. sausio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-278-1096/2020). Manytina, jog teismas tinkamai įvertino visas būtinas sąlygas ir aplinkybes byloje bei atsižvelgiant į reguliavimą, pagal kurį teisingumą turi vykdyti teismas, bausmė paskirta tinkamai, atsižvelgiant į *ultima ratio* principą skiriant laisvės atėmimo bausmę.

Pasak R. Drakšo, pagrindinis numatytų ypatumų nepilnamečiams paskirties tikslas – nurodyti teismams, kokių esminių nuostatų jie privalo laikytis, skirdami bausmes nepilnamečiams (Drakšas, 2006, p. 35). Vadovaujantis Baudžiamojo kodekso 91 str. 2 d. be bendrųjų bausmės skyrimo pagrindų, teismas atsižvelgia į: 1) nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygas, 2) nepilnamečio sveikatos būklę ir socialinę brandą, 3) anksčiau taikytas poveikio priemones ir jų veiksmingumą, 4) nepilnamečio elgesį po nusikalstamos veikos padarymo. Taip pat, pagal Baudžiamojo kodekso 91 str. 3 d., teismas gali skirti nepilnamečiui laisvės atėmimo bausmę tada, jei yra pagrindas manyti, kad kitos rūšies bausmių nusikalstamiems polinkiams pakeisti nepakanka, arba jei nepilnametis padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų Senato nutarime nurodyta, jog motyvuodamas bausmę nepilnamečiui teismas nuosprendyje nurodo, kokią įtaką bausmei turi Baudžiamojo kodekso 91 str. 2 d. nurodytos aplinkybės (3.1.12. punktas) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimas „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą“ Nr. 40). Pastebėtina, kad teismų praktikoje vyrauja tendencija, jog būtent Baudžiamojo kodekso 91 str. 2 d. aplinkybės yra analizuojamos itin siaurai arba jų analizė nėra pateikiama. Pavyzdžiui, byloje teismas pasisakė, jog „padarymo metu kaltinamasis buvo nepilnametis, todėl skiriant jam bausmes teismas vadovaujasi ir Baudžiamojo kodekso 91 str. numatytais bausmių skyrimo nepilnamečiams ypatumais“, tačiau plačiau šių aplinkybių nenagrinėjo, trumpai paminėjo keletą aplinkybių: „Skiriant kaltinamajam bausmę atsižvelgiama į tai, kad jis įvykdė vieną nesunkų ir vieną sunkų nusikaltimus, jog nusikaltimai padaryti tiesiogine tyčia, nusikalstamas veikas padarė būdamas nepilnamečiu, yra neteistas, tačiau baustas administracine tvarka, charakterizuojamas patenkinamai, šiuo metu yra besimokantis, Vaikų ir paauglių psichiatrijos centre nesigydė ir įskaitoje neįrašytas“, taip pat, plačiau nemotyvuodamas laisvės atėmimo bausmės taikymo ir

bausmės vykdymo atidėjimo, teismas nusprendė, jog „kaltinamajam teisinga bausmė už padarytas nusikalstamas veikas, atitinkanti BK 41 straipsnio 2 dalyje apibrėžtą bausmės paskirtį ir BK 54 straipsnio 2 dalyje pateiktus bendruosius bausmių skyrimo pradmenis ir BK 90, 91 ir 92 straipsniuose išskirtus bausmės nepilnamečiams skyrimo ypatumus, laisvės atėmimo bausmė, kurios vykdymas atidėtinas“ (Šiaulių apygardos teismo 2016 m. liepos 1 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-68-519/2016). Iš pateikto pavyzdžio matyti, jog teismai linkę gana šabloniškai apibūdinti nepilnamečio charakteristiką, kuri iš esmės dažniausiai nepateikia išsamios informacijos apie nepilnamečių, bei plačiau neanalizuoja Baudžiamojo kodekso 91 str. 2 d. numatytų aplinkybių.

Taip pat, net jei minėtos sąlygos yra analizuojamos, dažnai apsiribojama trumpais, bendro pobūdžio sakiniais, kurie neatskleidžia realios nepilnamečio padėties, nenusako išsamiai auklėjimo ir gyvenimų sąlygų, sveikatos būklės, socialinės brandos ir kitų aplinkybių. Pavyzdžiui, vertinant nepilnamečio socialinę brandą, teismas turi kruopščiai, nešabloniškai įvertinti visas susijusias aplinkybes, įvertinti tai, jog socialinę brandą asmenys gali pasiekti skirtingu metu, jiems būdingas tinkamas visuomenės normų neįsisavinimas ir kitas elgesys. Visgi, teismų praktikoje vertinant sveikatos būklę ir socialinę brandą, teismai nurodo „pas gydytoją psichiatrą dėl psichikos ligos nesilankė“, „kaltinamojo socialinė branda atitinka amžių“, tačiau išsamesnė analizė nepateikiama ir toliau pereinama prie kitų sąlygų vertinimo, kurios taip pat nurodomos lakoniškai, pavyzdžiui, „augo pilnoje šeimoje“, „buities sąlygos patenkinamos“ (Jonavos rajono apylinkės teismo 2016 m. kovo 4 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-25-737/2016). Manytina, jog šie neišsamūs teiginiai neleidžia teismui visapusiškai įvertinti aplinkybių ir tinkamai individualizuoti bausmę nepilnamečiui.

Kita vertus, teismų praktikoje galima pastebėti ir teigiamų pavyzdžių. Nagrinėjamoje byloje teismas nustatė, jog „E. R. akivaizdžiai trūksta socialinės brandos, nes nusikalstamas veikas jis padarė spontaniškai, vedinas tą akimirką jį apėmusių emocijų ir norų – pavogė dviratį, norėdamas pasivažinėti, būdamas neblaivus triukšmavo ir keikėsi laiptinėje vėliu paros metu, žodžiu konfliktavo su netoliese buvusiais asmenimis ir vėliau dėl to panaudojo fizinę smurtą, sutrikdė visuomenės rimtį ir tvarką“, be to, „atsižvelgiant į bausmės proporcingumo reikalavimus, nepilnamečio asmens padaryto nesunkaus nusikaltimo pobūdį, siektinus bausmės tikslus, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nustatė, jog pačios griežčiausios laisvės atėmimo bausmės skyrimas E. R. nusikalstamiems polinkiams pakeisti nėra būtinas“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-77/2014). Manytina, jog teismas tinkamai atsižvelgė į nepilnamečiams būdingą elgesį, socialinių įgūdžių bei socialinės brandos stoką.

Teigiamai vertintina ir skatintina praktika, kai teismas savo iniciatyva paskiria atlikti socialinio tyrimo išvadą, kuri padeda išsamiau įvertinti sąlygas, į kurias teismas turi atsižvelgti skiriant bausmę. Nagrinėjamos bylos atveju apeliacinės instancijos teismas skyrė socialinio tyrimo išvadą, kuri leido tinkamai įvertinti kaltinamojo socialinę brandą ir asmenybę. Socialinio tyrimo išvados duomenimis „M. Š. nebūdingas pastovus agresyvus, kontroliuojantis elgesys, sprendimus priima atsakingai, turi pozityvių ir ilgalaikių tikslų, požiūris į įstatymus yra teigiamas, supranta poreikį laikytis pripažintų vertybių“, yra „socialiai užimtas“, taip pat, socialinio tyrimo išvada pateikia ir kitus išsamius duomenis, kurie suteikia informacijos apie nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygas, teigiamą ryšį su šeima („gerų, palaikančių ryšių su tėvais buvimas, gyvenimo sąlygų sąsajų su nusikalstamu elgesiu nebuvimas“), ankščiau taikytas priemonės bei elgesį po nusikalstamos veikos padarymo („žala nukentėjusiam yra atlyginta, susitaikė“, „nėra duomenų, kad po nusikalstamos veikos padarymo būtų padaręs nusikalstamą veiką ar teisės pažeidimus“). Teismas nusprendė, jog „paskyrus M. Š. realią laisvės atėmimo bausmę, jo asmenybė gali būti visiškai sutrikdyta, o bausmės tikslai pasiekti nebus“, „Laisvės atėmimo bausmės vykdymas neabejotinai paveiktų M. Š. teigiamus socialinius ryšius, jis netektų galimybės pabaigti mokslus ir įsigyti specialybę, o tai itin apsunkintų jo socializaciją ateityje, ilgam laikui eliminuotų galimybę jaunam asmeniui tapti pilnaverčiu visuomenės nariu – dirbti darbą pagal specialybę, užsidirbti pragyvenimui, mokėti mokesčius valstybei bei kt.“. Be to, teismas pasisakė, jog „bausmės tikslai dar šiuo metu gali būti pasiekti neizoliavus nuteistojo M. Š. nuo visuomenės, aukštesniajam teismui *išreiškiant pasitikėjimą juo dėl jo galimo pasitaikymo*, nesiuočiant realiai atlikti paskirtos laisvės atėmimo bausmės“. Ši socialinio tyrimo išvada leido teismui padaryti išvadą, jog pirmos instancijos teismas išskirtinai pabrėžė aplinkybes, kurios kaltinamąjį apibūdina neigiamai, pakankamai neįvertino visų aplinkybių, nes, apeliacinio teismo nuomone, yra pagrindas atidėti bausmės vykdymą ir bausmės tikslai bus pasiekti be realaus laisvės atėmimo vykdymo, net jei ir ankstesniu nuosprendžiu bausmė jau buvo atidėta kaltinamajam būnant nepilnamečiu (Panevėžio apygardos teismo 2017 m. lapkričio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-234-531/2017). Galima daryti išvadą, kad teismas tinkamai, visapusiškai įvertino visas reikšmingas aplinkybes ir Baudžiamojo kodekso 91 str. 2 d. numatytas sąlygas, skirdamas socialinio tyrimo išvadą parodė savo iniciatyvą kuo išsamiau įvertinti visas aplinkybes, tinkamai motyvavo bausmės skyrimą, atsižvelgė į nepilnamečių elgesio ypatumus bei tarptautinius standartus, susijusius su laisvės atėmimo bausme, pavyzdžiui, jog nepilnamečiai turi jaustis ir turėti galimybę būti naudingas visuomenėje.

Atkreipiant dėmesį į tai, jog bausmės skyrimas gali būti laikomas kaip retrospektyvus padaryto nusikaltimo įvertinimas bei perspektyvi prevencijos prognozė (Švedas, 2003, p. 44), teismas, skirdamas laisvės atėmimo bausmę turėtų įvertinti ir ateities prognozes, t. y., ar paskirta bausmė bus įgyvendinti bausmės tikslai. Prognozės svarba itin pabrėžiama Vokietijoje, nes tinkama bausmė pirmiausia yra siejama su kaltininko asmenybe, todėl teisėjas turi pateikti tolesnio elgesio socialinę prognozę, nors pažymėtina, kad tokia prognozė visuomet rodo tik tam tikrą tikimybę ir negali būti kategoriška (Kaiser, 1993, cituota Sakalauskas *et al.*, 2001, p. 49). Kaip ir minėta ankstesniame darbo skyriuje, kai kuriose valstybėse pasitelkiant įvairių sričių specialistus yra sudaroma išsami socialinės padėties ataskaita, pateikiamos išvados dėl intervencijos poreikio ir adekvatumo, analizuojama nepilnamečio biografija, šeimos, darbo santykiai, laisvalaikis, santykiai su draugais ir pažįstamais (Üselė, 2014, p. 81; Sakalauskas *et al.*, 2001, p. 49). Kaip ir matyti iš pateikto gerosios praktikos pavyzdžio, kai teismas savo iniciatyva paskyrė socialinio tyrimo išvadą, o tokios ataskaitos padeda teismui skirti teisingą, proporcingą, labiau individualizuotą bausmę nepilnamečiui, tad ši praktika turėtų tapti taisykle, o ne išimtimi, ypač taikant griežčiausią bausmę nepilnamečiams – terminuotą laisvės atėmimą.

Tinkama ir išsami teismo analizė svarbi ir vertinant anksčiau taikytas poveikio priemonės ir jų veiksmingumą, nes pagal Baudžiamojo kodekso 91 str. 3 d., teismas gali skirti nepilnamečiui laisvės atėmimo bausmę tada, jei yra pagrindas manyti, kad kitos rūšies bausmių nusikalstamiems polinkiams pakeisti nepakanka, arba jei nepilnametis padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą. Nagrinėjamoje byloje, teismas nustatė, kad nepilnametis daug kartų baustas administracine tvarka, turi galiojančių administracinių nuobaudų, be to, teismas atsižvelgė į tai, jog „nors nuosprendžio priėmimo metu L. O. buvo teistas tik vieną kartą, bet po šios nusikalstamos veikos buvo priimti dar du apkaltinamieji nuosprendžiai, atliekamas dar vienas ikiteisminis tyrimas“, o tai rodo „kad nuteistasis išvadų iš savo elgesio nedaro, nesistengia keisti savo gyvenimo būdo, laikytis visuomenėje priimtinių elgesio normų, anksčiau taikytos poveikio priemonės nedaro jam jokios teigiamos įtakos“, bei „nusikalstamas elgesys nebuvo atsitiktinis neigiamas poelgis – tai yra dėsningas jo ankstesnio elgesio padarinys dėl susiformavusios neigiamos orientacijos visuomenėje, visuotinai priimtinių elgesio normų nepaisymo ir nenoro laikytis įstatymų“, tad šiuo atveju teismas nusprendė, kad „už nusikaltimą, numatytą BK 187 straipsnio 1 dalyje, paskirta bausmė – laisvės atėmimas 8 mėnesiams – yra mažesnė negu sankcijoje numatytas laisvės atėmimo bausmės vidurkis, todėl nėra pagrindo daryti išvados, kad paskirta bausmė per griežta ir ją švelninti“ ir „nagrinėjamu atveju bausmės vykdymo atidėjimas prieštarautų bausmės paskirčiai, kuria siekiama sulaukyti asmenį nuo nusikalstamų veikų darymo, jį

nubausti, atimti ar apriboti galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas, užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą“ (Šiaulių apygardos teismo 2018 m. lapkričio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-302-316/2018).

Teismui tenka itin sudėtingas uždavinys įvertinti konkrečiu atveju ankščiau taikytų poveikių priemonių ir jų veiksmingumą, bei nustatyti, kada ir kokios aplinkybės indikuoja, jog kitos rūšies bausmių nepilnamečio nusikalstamam elgesiui pakeisti nepakanka. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, jog, kaip ir minėta, teismas turi taip pat įvertinti, ar laisvės atėmimo bausme bus pasiekti bausmės tikslai. Dažnai teismai, nustatydami, kad kitų priemonių nepakanka ir skirdami laisvės atėmimo bausmę motyvuoja ne tik įvairių administracinių nusižengimų ar teistumų skaičiumi, bet ir nepilnamečio požiūriu į visuomenines nuostatas. Vyrauja tokie teiginiai kaip „susiformavusi neigiama orientacija visuomenėje“, „antivisuomeninės nuostatos“, „nenoras laikytis įstatymų“ (Šiaulių apygardos teismo 2013 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-517-332/2013). Tačiau nepilnamečių ypatumas ir yra toks, kad jie dar neturi susiformavusių ar tvirtų moralinių nuostatų, ir, kaip minėta, nepilnamečių nusikalstama veika yra būtent jų negebėjimas laikytis visuomenėje priimtinių teisinių ir moralinių normų (Cox, 1996, cituota Jusienė, 2007, p. 115). Nors, kaip ir teigė M. Foucault, įkalinimas yra pasibjaurėjimą kelianti išeitis, mes žinome visus kalėjimo minusus, tačiau be kurios esą neįmanoma išsiversti (Foucault, 1998, p. 272) ir sutiktina, jog tam tikrais atvejais laisvės atėmimo bausmė yra neišvengiama, visgi abejotina, jog būtent laisvės atėmimo bausme nepilnamečiams, kurie neturi tvirtų moralinių įsitikinimų, bus pasiekta jų teigiama tolesnė resocializacija. Atlikta laisvės atėmimo bausmės poveikio nepilnamečiams analizė rodo, jog įkalinimas, ypač jauniems asmenims, yra itin žalingas, tik dar labiau skatina „antivisuomeninių nuostatų“ įsisavinimą, mažina pasitikėjimą savimi, savivertę ir galimybę būti naudingu visuomenėje, be to, yra vienas pagrindinių pakartotinio nusikalstamo elgesio veiksnių. Taigi, teismai, motyvuodami, jog kitų rūšių priemonių nebepakanka, tuo, kad nepilnametis neturi tvirtų moralinių nuostatų ar jau yra susiformavęs neigiamas pažiūras į visuotines vertybes, rodo poziciją, kad tokiu atveju laisvės atėmimo bausme siekiama tik sulaikyti ir atimti galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas bei nubausti asmenį.

Aptariant laisvės atėmimo bausmės taikymą nepilnamečiams reikšmingą nagrinėtiną aspektą sudaro ir bausmės taikymo atidėjimas. Baudžiamojo kodekso 92 str. 2 d. numatyta, jog nepilnamečiui, nuteistam laisvės atėmimu už vieną ar kelis neatsargius nusikaltimus arba laisvės atėmimu ne daugiau kaip penkeriems metams už vieną ar kelis tyčinius nusikaltimus, teismas gali atidėti paskirtos bausmės vykdymą nuo vienerių iki trejų metų,

be to, bausmės vykdymas gali būti atidėtas, jeigu teismas nusprendžia, kad yra pakankamas pagrindas manyti, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo. Bausmės vykdymo atidėjimas nepilnamečiams taikomas gana dažnai, 2004–2009 m. 27–40 proc. nuteistų nepilnamečių realus bausmės vykdymas buvo atidėtas (Ūselė, Dobrynina, 2012, p. 38–39).

Viena vertus, tokia teismų praktika, kai skiriama laisvės atėmimo bausmė pakankamai nemotyvavus šios bausmės rūšies ir iškart taikant bausmės vykdymo atidėjimą, sulaukia kritikos. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pasisakęs, jog „teismas neturėtų skirti laisvės atėmimo bausmės ir atidėti jos vykdymą, jeigu, atsižvelgus į bylos aplinkybes ir kaltininko asmenybę, galima paskirti sankcijoje numatytą kitą švelnesnę bausmę (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. birželio 16 d. senato nutarimas „Dėl teismų praktikos atidedant paskirtų bausmių vykdymą“ Nr. 25). Taip pat, V. Piesliakas pažymi, kad bausmės atidėjimas nėra bausmės rūšis ir tokia praktika iškraipo bausmės individualizavimo procesą, be to, kyla prieštaravimas, nes teismas teigia, jog laisvės atėmimas, o ne alternatyvios švelnesnės bausmės yra teisingiausia bausmė, tačiau tuo pačiu teigia, kad bausmės tikslai gali būti pasiekti ir iš viso neatliekant laisvės atėmimo bausmės (Piesliakas, 2008, p. 9).

Kita vertus, matyti, kad teismų nuomone, tokia praktika yra tam tikra „išėitis“ taikant nepilnamečiams laisvės atėmimo bausmę, nes tik skiriant laisvės atėmimo bausmę galima taikyti bausmės vykdymo atidėjimą (Baudžiamojo kodekso 75 str., 92 str.). Nors vieni baudžiamosios teisės mokslininkai tokią teismų praktiką kritikuoja, kiti, pavyzdžiui, L. Pakštaitis, teigia, jog praktiškai taikant nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę, bausmės vykdymo atidėjimas yra svarbus bei taikomas dažnai ir pagrįstai, teismams manant, kad toks poveikis tinkamiausias (Pakštaitis, 2007, p. 17). Be to, pačių teismų teigimu, „bausmės vykdymo atidėjimas yra veiksminga nepilnamečių pataisymo ir auklėjimo priemonė. Atidėjus bausmės vykdymą yra įgyvendinama valstybės prievarta, kadangi yra suvaržomos nepilnamečio asmens laisvės. Tačiau kartu, taikant auklėjamojo poveikio priemones, yra siekiama keisti jo gyvenimo būdą, stengiamasi padėti jam integruotis į savo socialinę aplinką. Pabrėžtina, kad bausmės vykdymo atidėjimas siejasi su daug mažesniu nuteisto asmens laisvių ir teisių suvaržymu nei taikant laisvės atėmimo bausmę. Jam suteikiama galimybė pasilikti visuomenėje ir taip išvengti daugelio neigiamų jo izoliavimo padarinių“ (Vilniaus miesto apylinkės 2021 m. kovo 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-129-957/2021). Pažymėtina, jog bausmės vykdymo atidėjimas yra tarsi priemonė išvengti realaus įkalinimo ir jo neigiamo poveikio nepilnamečiui bei skirti nepilnamečiui vieną ar kelias auklėjamojo poveikio priemones. Atsižvelgiant į tai, jog auklėjamosios priemonės

teismas gali taikyti tik tada, kai nepilnametis yra atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, taip pat, kuriam atidėtas bausmės vykdymas ar kuris lygtinai paleistas iš pataisos įstaigų (Baudžiamasis kodeksas 82 str.), galima daryti išvadą, kad teismas yra pakankamai suvaržytas teisinio reguliavimo skiriant auklėjamojo poveikio priemones nepilnamečiams, nors būtent šios priemonės pažymimos kaip padedančios tolimesnei integracijai į pozityvią mikro-socialinę aplinką, sudaro pagrindus nepilnamečių resocializacijos procesui ir padeda išvengti stigmatizuojančio poveikio (Drakšienė, 2003, cituota Pakštaitis, 2007, p. 16).

Teismų praktikoje atsispindi nuostata, jog paprastai bausmės vykdymo atidėjimo esmė, paskirtis ir taikymo sąlygos suponuoja išvadą, jog pakartotinis šio instituto taikymas galimas tik išimtiniais atvejais (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-577/2014). Kita vertus, aplinkybė, kad asmeniui anksčiau buvo taikytas bausmės vykdymo atidėjimas, negali būti suabsoliutinama, pakartotinį sprendimą atidėti paskirtos laisvės atėmimo bausmės vykdymą, teismas vadovaujasi ne tik formaliais pagrindais, įtvirtintais BK 75 str. 1 d., bet ir bausmės paskirtimi, nustatyta BK 41 str. 2 dalyje, o tokį sprendimą privalo motyvuoti (Panevėžio apygardos teismo 2017 m. lapkričio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-234-531/2017). Jau minėtame nuosprendyje, svarstant pakartotinį laisvės atėmimo vykdymo atidėjimą padariusiam nusikalstamą veiką nepilnamečiui M. Š., nustatyta, jog nepilnametis padarė nusikalstamą veiką bausmės vykdymo atidėjimo laikotarpiu, baustas administracine tvarka, turi galiojančią nuobaudą, tačiau teismas, paskyręs socialinio tyrimo išvadą bei įvertinęs visas reikšmingas aplinkybes byloje, atsižvelgdamas į nusikalstamą veiką ir kaltininko asmenybę, išsamiai motyvuodamas nusprendė, jog paskyrus realią laisvės atėmimo bausmę jo asmenybė gali būti visiškai sutrikdyta ir bausmės tikslai pasiekti nebus, todėl nusprendė taikyti pakartotinai bausmės vykdymo atidėjimą (Panevėžio apygardos teismo 2017 m. lapkričio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-234-531/2017). Taigi, galima teigti, jog esant tokiai situacijai, teismas neturėtų suabsoliutinti ir inertiškai taikyti nuostatos, jog bausmės vykdymo atidėjimas taikomas tik išimtiniais atvejais, o kiekvienu atveju išsamiai išnagrinėti ir įvertinti visas reikšmingas aplinkybes bei sąlygas, ar šis institutas gali būti taikomas ir bus pasiekti bausmės tikslai.

Nors, kaip ir minėta, Lietuvoje laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas yra taikomas dažnai, tačiau palyginti su kitų valstybių praktika, šis skaičius yra mažas. Vokietijoje net apie 70 proc. laisvės atėmimo bausmių nepilnamečiams yra atidedama, atidedamos net ir ilgos trukmės bausmės, o pastebėjus tokios taikymo praktikos efektyvumą ir sumažėjus bausmės vykdymo atidėjimo panaikinimų skaičiui bei recidyvui,

teismai suformavo tokią taikymo praktiką, kuria stengiamasi kuo dažniau taikyti bausmės vykdymo atidėjimą, net ir pakartotinai, ir kuo ilgiau nepilnamečiui nepanaikinti laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimo (Dünkel, 2003, cituota Junger-Tas, Decker, 2006, p. 243). Austrijoje taip pat didžioji dalis ne tik laisvės atėmimo bausmių, bet ir kitų bausmių, pavyzdžiui, bauda, yra atidedamos, 2003 m. iš visų paskirtų bausmių tik 25,1 proc. nebuvo atidėtos, be to, Austrijoje, siekiant išvengti trumpalaikio įkalinimo laisvės atėmimo bausmė gali būti pakeičiama į baudą, jei maksimali bausmės trukmė nesiekia 5 metų (Junger-Tas, Decker, 2006, p. 286, 290). Taip pat, Austrijoje yra numatytas ir kaltinamasis nuosprendis be bausmės, kuris gali būti taikomas, jei už padarytą veiką numatyta negriežta bausmė, t. y., iki 3 mėn. laisvės atėmimo bausmė, šia priemone tikimasi, kad pats nuosprendis yra pakankama priemonė ir įspėjimas nepilnamečiui, jog nebusikalstų (Sakalauskas *et al.*, 2001, p. 65).

Apibendrinant, galima daryti išvadą, jog laisvės atėmimo bausmės tikslai nepilnamečiams numatyti Baudžiamojo kodekso 41 str., bei Baudžiamojo kodekso 80 str., tačiau pažymėtina, kad teismai, taikydami laisvės atėmimo bausmę, orientuojasi į bendruosius bausmės tikslus ir per mažai atsižvelgia į Baudžiamajame kodekse 80 str. numatytus tikslus, taip neužtikrindami nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės išskirtinumo, todėl bausmių skyrimo procesas labiau panašus į suaugusiųjų, priešingai, nei Austrijoje ar Vokietijoje, kuriose pabrėžiamas skirtumas tarp laisvės atėmimo bausmės skyrimo nepilnamečiams ir šios bausmės skyrimo suaugusiems. Taip pat, taikant laisvės atėmimo bausmę, reikšminga atsižvelgti ir į tarptautinius standartus, kurie teigia, jog jei įkalinimas neišvengiamas, jis turi trukti minimalų įmanomą laiką, be to, atlikta laisvės atėmimo trukmės analizė Europos valstybėse rodo, jog daugelyje valstybių, net ir esant numatytai ilgesnei šios bausmės trukmei nepilnamečiams, jose laikomasi ultima ratio principo taikant šią bausmę bei realaus įkalinimo trukmė yra mažesnė nei Lietuvoje. Sąlygų, į kurias teismas turi atsižvelgti taikydamas laisvės atėmimo bausmę, analizė leidžia teigti, jog teismai Lietuvoje be bendrųjų bausmės skyrimo pagrindų nepakankamai įvertina ir atsižvelgia Baudžiamojo kodekso 91 str. 2 d. numatytas sąlygas. Atsižvelgiant į aptartą teismų praktiką, matyti, jog minėtų sąlygų įvertinimas susideda tik iš bendro pobūdžio apibūdinimų ir itin trumpos analizės, neišsamių bausmės skyrimo motyvų, o tai nesudaro sąlygų teismui tinkamai įvertinti ateities elgesio prognozės, laisvės atėmimo bausmės skyrimo būtinumo. Pažymėtina, jog išnagrinėjus teismų praktiką pastebėta, gana dažnai teismai, esant visoms aplinkybėms, skiria laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimą, todėl manytina, jog atsižvelgiant į kitose šalyse taikomą efektyvią šios bausmės vykdymo praktiką ir neigiamą įkalinimo poveikį, tokia praktika vertintina teigiamai.

IŠVADOS

Išanalizavus laisvės atėmimo bausmės nepilnamečiams reglamentavimą ir jos taikymo praktiką Lietuvoje ir kitose Europos šalyse, galima padaryti tokias išvadas:

1. Lietuvoje ir daugelyje kitų Europos valstybių, nepilnametis yra 14–18 metų asmuo, tam tikrais atvejais nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus taikant ir 21 m. nesulaukusiam asmeniui, tačiau laisvės atėmimo bausmę kai kuriose valstybėse galima taikyti dažniausiai tik vyresnio amžiaus 15–16 metų nepilnamečiams, o atlikus nusikalstamo elgesio veiksnių analizę, pastebima, jog pagrindiniai veiksniai yra šeimos psichologinė atmosfera, socialiniai ir kultūriniai veiksniai, globalios tendencijos bei didžiausią įtaką pakartotiniam recidyvui turintis – įkalinimas.

2. Atlikus nepilnamečių nusikalstamo elgesio paplitimo analizę, matyti, jog nusikalstamas veikas padaro dažniausiai vyresni 16–17 metų nepilnamečiai, nepilnamečių nusikalstamumas išlieka mažai pakitęs, užima tik nedidelę dalį viso registruoto nusikalstamumo, be to, nepilnamečių nusikalstamumui būdinga tai, kad didžiausią nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų dalį sudaro nusikalstamos veikos nuosavybei, viešajai tvarkai, o labai sunkių nusikaltimų padaroma mažai, todėl ši paplitimo analizė nerodo poreikio griežtinti baudžiamąją politiką nepilnamečių atžvilgiu bei dažnai taikyti laisvės atėmimo bausmę.

3. Tarptautinių bei nacionalinių teisės aktų analizė leidžia teigti, jog laisvės atėmimas yra griežčiausia valstybės reakcijos forma į nepilnamečio nusikalstamą elgesį, turi būti taikoma kaip *ultima ratio* priemonė ir kuo trumpesniai laikui, tačiau matyti, kad Lietuvoje tarptautiniai standartai, susiję su laisvės atėmimo bausmės taikymu nepilnamečiams nėra tinkamai įgyvendinami, nėra išvystyta diversijos sistema bei alternatyvios priemonės laisvės atėmimo bausmei, palyginti su kitų Europos valstybių praktika, laisvės atėmimo bausmė vis dar sudaro didelę dalį visų nepilnamečiams skiriamų bausmių, nors įkalinimo poveikio nepilnamečiams analizė rodo, jog įkalinimas tik skatina recidyvą, daro žalą nepilnamečių fizinei ir psichologinei sveikatai ir jo metu nutrūksta svarbūs teigiami socialiniai ryšiai, mažėja savivertės jausmas bei sėkmingos resocializacijos tikimybė.

4. Nagrinėjant laisvės atėmimo bausmės taikymo tikslus, galima teigti, jog be bendrųjų bausmės tikslų Baudžiamojo kodekso 41 str., nepilnamečiams taikomi tikslai taip pat numatyti ir Baudžiamojo kodekso 80 str., tačiau pastebima, jog teismai daugiausiai dėmesio skiria bendriesiems bausmės tikslams ir laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiams dažniausiai siedami tik su nubaudimu, taip nepakankamai užtikrinant baudžiamosios atsakomybės ypatumus nepilnamečiams, priešingai, pavyzdžiui, Vokietijoje, kurioje

bausmių skyrimo procese pabrėžiamas nepilnamečių išskirtinumas ir laisvės atėmimo bausmė bei jos tikslai nesuvienodinami suaugusiųjų laisvės atėmimui.

5. Skirdamas nepilnamečiui laisvės atėmimo bausmę, teismas vadovaujasi bendraisiais bausmių skyrimo pagrindais bei nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų skyriuje numatytais ypatumais, tačiau nagrinėta teismų praktika rodo, jog dažniausiai teismai nepakankamai atsižvelgia į Baudžiamojo kodekso 91 str. 2 d. numatytas sąlygas, jas nagrinėdami itin šabloniškai, vartodami trumpus, bendro pobūdžio apibūdinimus arba visai nepateikiant jų išsamesnės analizės.

6. Visgi, teismų praktikoje galima pastebėti ir gerosios praktikos pavyzdžių, kai teismas savo iniciatyva skiria socialinio tyrimo išvadą, kuri padeda išsamiau įvertinti visas reikšmingas aplinkybės bei Baudžiamajame kodekse 91 str. 2 d. numatytas sąlygas. Tokia praktika, kai įtraukiami įvairių sričių specialistai ir teismui pateikiama kuo daugiau informacijos apie nepilnamečių, egzistuoja daugelyje Europos valstybių ir leidžia motyvuotai įvertinti ateities elgesio prognozę ir tinkamai individualizuoti bausmę nepilnamečiui, tad turėtų Lietuvoje tapti taisykle, o ne išimtimi, ypač taikant griežčiausia laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiams.

7. Nesant galimybės teismui paskirti nepilnamečiui alternatyvios laisvės atėmimui bausmės, teismas turėtų įvertinti, ar bylos aplinkybės leidžia daryti išvadą, jog bausmės tikslai bus pasiekti ir be realaus laisvės atėmimo vykdymo ir taikyti bausmės vykdymo atidėjimą. Tokia teismų praktika vertintina teigiamai, atsižvelgiant į tai, jog tokia praktika, pavyzdžiui, Vokietijoje ar Austrijoje, yra įprasta ir efektyvi, net taikant bausmių vykdymo atidėjimą ir pakartotinai.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

I. Teisės norminiai aktai

II.1. Tarptautiniai teisės norminiai aktai

1. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. 2nd General Report on the CPT's activities CPT/Inf (92)3 (1992). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/1680696a3f> [žiūrėta 2021 m. kovo 19 d.].
2. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija valstybėms narėms Rec(87)3 Dėl Europos kalinimo įstaigų taisyklių (1987). Priimta 1987 m. kovo 12 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16804f856c> [žiūrėta 2021 m. kovo 19 d.].
3. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(87)20 Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą (1987). Priimta 1987 m. rugsėjo 17 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [http://www.kekidatabank.be/docs/Instrumenten/RvE/1987%20CMRec\(87\)20_on%20social%20reactions%20to%20juvenile%20delinquency.pdf](http://www.kekidatabank.be/docs/Instrumenten/RvE/1987%20CMRec(87)20_on%20social%20reactions%20to%20juvenile%20delinquency.pdf) [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.].
4. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec(2003)20 dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens (2003). Priimta 2003 m. rugsėjo 24 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://archive.crin.org/en/library/legal-database/council-europe-recommendation-rec200320-concerning-new-ways-dealing-juvenile.html> [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.].
5. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R(2006)2 Dėl Europos kalėjimų taisyklių (2006). Priimta 2006 m. sausio 11 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16804d22f9> [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.].
6. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec(2008)11 valstybėms narėms dėl Europos nepilnamečių teisės pažeidėjų, kuriems paskirtos sankcijos arba poveikio priemonės, taisyklių (2008). Priimta 2008 m. lapkričio 5 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16806f4088> [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.].
7. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (1990). Priimtos 1990 m. gruodžio 14 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/Jungtiniu%20Tautu%20nepilnameciu%20nusikalstamumo%20prevencijos%20gaires.pdf [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.].
8. Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (1990). Priimtos 1990 m. gruodžio 14 d. Prieiga per internetą: http://elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/Jungtiniu%20Tautu%20nepilnameciu.pdf [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.].
9. Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (1985). Priimtos 1985 m. lapkričio 29 d. Generalinės Asamblėjos rezoliucija 40/33 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/Jungtiniu%20Tautu%20standartines%20minimalios%20nepilnameciu%20teisenos%20igyvendinimo%20taisykles.pdf [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.].

10. Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija (1959). Priimta 1959 m. lapkričio 20 d. Generalinės Asamblėjos 1/86 (XIV) rezoliucija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/JUNGTINIU%20TAUTU%20VAIKO%20TEISIU%20DEKLARACIJA.pdf [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.]
11. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1989). *Valstybės žinios*, 1995, 60-1501.

II.2. Nacionaliniai teisės norminiai aktai

12. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
13. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
14. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3084 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
15. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996). *Valstybės žinios*, 33-807 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
16. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 lapkričio 4 d. nutarimas Nr. 1226 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“. *TAR*, 23062 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

III. Specialioji literatūra

17. Arlauskas, S. (2007). Kriminalinės bausmės tikslų aporija ir baudžiamoji politika Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 5(95), 14–24.
18. Campistol, C. and Aebi, M.F. (2018). Are juvenile criminal justice statistics comparable across countries? A study of the data available in 45 European nations. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 24, 55–78, <https://doi.org/10.1007/s10610-017-9345-2>
19. Christie, N. (1999). *Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė*. Vertė A. Degutis. Vilnius: Eugrimas.
20. Curtis, A. C. (2015). Defining adolescence. *Journal of Adolescent and Family health*, 7(2) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://scholar.utc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1035&context=jafh> [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.].
21. Čėsniienė, I. (2007). Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas. Iš: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (2007). *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Vilnius: Petro ofsetas, 170–179.
22. Diržytė, A. (2007). Nepilnamečių teisės pažeidėjų asocialių mąstymo schemų korekcija. Iš: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (2007). *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Vilnius: Petro ofsetas, 137–158.
23. Dobrynina, M. (2009). Kriminologinio žinojimo konstravimas: valdžios vaidmuo. *Teisės problemos*, 4 (66), 109–125.

24. Drakšas, R. (2005). *Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai*. Vilnius: Eugrimas.
25. Drakšas, R. (2006). Numatytų nepilnamečiams baudžiamųjų teisinių sankcijų paskirtis. *Teisė*, 61, 31–41.
26. Dünkel, F. (2014). Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and ‘new punitiveness’, *Kriminologijos studijos*, 10, 31–76.
27. Dünkel, F. (2017). Resocializacija ir tarptautiniai žmogaus teisių standartai. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2017). *Bausmių vykdymo ir taikymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 117–139.
28. Dünkel, F. et al. (2010). *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation, reform developments and good practices*. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg.
29. Dünkel, F., Sakalauskas, G. (2017). Įkalinimo praktikos Europos šalyse palyginimas. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2017). *Bausmių vykdymo ir taikymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 91–116.
30. Foucault, M. (1998). *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vertė M. Daškus. Vilnius: Baltos lankos.
31. Gaidelytė, D. (2013). Probleminiai nekaltumo prezumpcijos aspektai įrodinėjant jauno pilnamečio nepakankamą socialinę brandą. *Socialinių mokslų studijos*, 5 (3), 945–969.
32. Giedrytė, R., Venckevičienė J. Ir Labanauskaitė, I. (2014). *Raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai užsienyje ir perspektyvos Lietuvoje*. Mokslo studija. [interaktyvus]. Lietuvos teisės institutas. Prieiga per internetą: https://teisė.org/wp-content/uploads/2016/07/Raidos_ir_gyvenimo_eigos_tyrimai.pdf [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.].
33. Jokubauskas, M. (2006). Tarptautinių teisinių laisvės atėmimo bausmės režimo standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikos įstatymuose. *Jurisprudencija*, 6 (84), 70–77.
34. Junger-Tas, J., Decker S. H. (2006). *International Handbook of Juvenile Justice*. Springer.
35. Jusienė, R. (2007). „Sunkūs“ paaugliai arba kodėl paaugliai elgiasi agresyviai. Iš: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (2007). *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Vilnius: Petro ofsetas, 113–124.
36. Karmaza, E. (2007). Vaiko raida. Iš: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (2007). *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Vilnius: Petro ofsetas, 97–112.
37. Lietuvos žmogaus teisių centras (2000). *Nepilnamečiai, padarę sunkius nusikaltimus: psichologiniai ir socialiniai ypatumai*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras.
38. Loeber, R., Farrington, D. P. (2012). From Juvenile Delinquency to Adult Crime: Criminal Careers, Justice Policy and Prevention. <https://doi:10.1093/acprof:oso/9780199828166.001.0001>
39. Michailovič, I. (2001). *Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

40. Myers, D. G. (2008). *Socialinė psichologija*. Vertė D. Masilionis. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
41. Pakštaitis, L. (2007). Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo bei taikymo problemos. *Jurisprudencija*, 8(98), 13–19.
42. Piesliakas, V. (2006). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2006.
43. Piesliakas, V. (2008). Bausmės individualizavimas ir teisingumo principo įgyvendinimas skiriant bausmes. *Jurisprudencija*, 11(113), 7–15.
44. Rembert, D., et al. (2018). Predicting youth assault and institutional danger in juvenile correctional facilities. *Journal of Criminal Justice*, 58, 47–55, <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2018.07.003>
45. Sakalauskas, G. (2000). Kriminologiniai laisvės atėmimo bausmės aspektai. *Teisė*, 35, 80–90.
46. Sakalauskas, G. (2007). Tarptautiniai standartai nepilnamečių justicijoje. Iš: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (2007). *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Vilnius: Petro ofsetas, 11–35.
47. Sakalauskas, G. (2010). Įkalinimo tikslų labirintuose. Iš: Švedas, G. (red.) (2010). *Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 133–153.
48. Sakalauskas, G. (2011). Minimalios baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos dilema. Iš: Švedas, G. (red.) (2011). *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: Registrų centras, 215–234.
49. Sakalauskas, G. (2013). Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų prasmė. *Teisės problemos*, 3 (81), 5–55.
50. Sakalauskas, G. (2014). Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje? *Kriminologijos studijos*, 2, 95–136.
51. Sakalauskas, G. (2017). (Re)socializaciją skatinantis įkalinimas? Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2017). *Bausmių vykdymo ir taikymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 159–180.
52. Sakalauskas, G. et al. (2001). *Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis*. Vilnius: Teisės institutas.
53. Sakalauskas, G. et al. (2011). *Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai*. Vilnius: Teisės institutas.
54. Švedas, G. (2003). *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Vilnius: Teisės informacijos centras.
55. Švedas, G., et al. (2017). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso bendrosios dalies vientisumo ir naujovių (su)derinimo iššūkiai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
56. Ūselė, L. (2014). Nepilnamečių justiciją reglamentuojančių teisės aktų darna: procesiniai aspektai. *Teisės problemos*, 4 (86-), 68–96.
57. Ūselė, L., Dobrynina, M. (2012). *Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymas 18-20 metų jaunuoliams Lietuvoje tyrimas*. Vilnius: Teisės institutas.

58. Vaičiūnienė, R. (2017). Įkalintų asmenų resocializacijos galimybės kolektyvinio kalinimo ir kalėjimo subkultūros sąlygomis. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2017). *Bausmių vykdymo ir taikymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
59. Vileikienė, E. (2007). *Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė*. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras.
60. Vileikienė, E., Gečėnienė, S. (1999). *Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui*. Vilnius: Petro ofsetas.

IV. Teismų praktika

61. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, Nr. 69-2798.
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. birželio 16 d. nutarimas Dėl teismų praktikos atidedant paskirtų bausmių vykdymą Nr. 25.
63. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimas Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą Nr. 40.
64. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-594/2005.
65. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. rugsėjo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-248/2009.
66. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-603/2010.
67. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-77/2014.
68. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-577/2014.
69. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-362-942/2015.
70. Šiaulių apygardos teismo 2013 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-517-332/2013.
71. Šiaulių apygardos teismo 2014 m. balandžio 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-326-519/2014.
72. Vilniaus apygardos teismo 2015 m. birželio 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-395-149/2015.
73. Šiaulių apygardos teismo 2015 m. spalio 1 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-353-116/2015.
74. Šiaulių apygardos teismo 2016 m. liepos 1 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-68-519/2016.
75. Šiaulių apygardos teismo 2017 m. gegužės 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-150-616/2017.
76. Panevėžio apygardos teismo 2017 m. lapkričio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-234-531/2017.

77. Šiaulių apygardos teismo 2017 m. gruodžio 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-363-616/2017.
78. Šiaulių apygardos teismo 2018 m. lapkričio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-302-316/2018.
79. Jonavos rajono apylinkės teismo 2016 m. kovo 4 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-25-737/2016.
80. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. sausio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-278-1096/2020.
81. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2021 m. kovo 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. N1-129-957/2021.

V. Kita literatūra

82. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinių ataskaitų duomenys [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ird.lt> [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.].
83. Oficialiosios statistikos portalo duomenys [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-vaikai> [žiūrėta 2021 m. vasario 16 d.].
84. Nedveckė, I., Radžiūnas, V. *Nepilnamečių pataisos namų direktorius – atvirai apie tai, kas dedasi „vaikų kalėjime“*. Delfi.lt, 2018 m. spalio 27 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/nepilnameciu-pataisos-namu-direktorius-atvirai-apie-tai-kas-dedasi-vaiku-kalejime.d?id=79387149> [žiūrėta 2021 m. kovo 12 d.].

SANTRAUKA

Laisvės atėmimo bausmės taikymas nepilnamečiams

Karolina Valentaitė

Šiame magistro darbe pateikiama laisvės atėmimo bausmės nepilnamečiams taikymo bei šio proceso probleminių aspektų analizė Lietuvoje bei užsienio šalyse. Siekiant išsamiau atskleisti darbo temą, nagrinėjama ir nepilnamečių samprata bei amžius, nuo kurio gali būti taikoma laisvės atėmimo bausmė, lyginama su kitų valstybių praktika. Taip pat, nagrinėjami pagrindiniai nusikalstamo elgesio veiksniai, tokio elgesio paplitimas ir pabrėžiama, kad vienas iš didžiausių įtaką pakartotiniam nusikalstamumui turintis veiksnys yra įkalinimas, o nepilnamečių nusikalstamumo pastarųjų metų statistiniai duomenys nerodo baudžiamosios politikos griežtinimo nepilnamečių atžvilgiu ar dažno laisvės atėmimo bausmės taikymo poreikio.

Darbe taip pat atskleidžiama, jog Lietuvoje per mažai dėmesio skiriama tarptautinės teisės standartams ir laisvės atėmimo bausmės taikymo praktika nepilnamečiams neatspindi pagrindinės nuostatos, jog ši bausmė yra *ultima ratio* priemonė, lyginant su kitų valstybių taikymo praktika bei atsižvelgiant į itin neigiamą ir ilgalaikį įkalinimo poveikį nepilnamečio fizinei ir psichinei sveikatai. Atlikta teismų praktikos analizė leidžia teigti, jog tokios laisvės atėmimo bausmės taikymo praktikos priežastys gali būti nepakankamas baudžiamosios atsakomybės ypatumų nepilnamečiams užtikrinimas, kai labiau susitelkiama į bendruosius bausmės tikslus, o ne minėtų ypatumų paskirtį, taip pat, neišsamus bausmės motyvavimas arba tinkamos analizės nepateikimas Baudžiamajame kodekse 91 str. 2 d. numatytų sąlygų, kurias teismas turi įvertinti. Darbe pabrėžiama, jog skatintina tokia teismų praktika, kai, esant laisvės atėmimo bausmės nepilnamečiui procesui yra atsižvelgiama į nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus, skiriama socialinio tyrimo išvada išsamesniam Baudžiamajame kodekse 91 str. numatytų sąlygų vertinimui ir pateikiami išsamūs bausmės skyrimo motyvai. Be to, teigiamai vertintina teismų praktika, kai esant visoms aplinkybėms, atidedamas realios bausmės vykdymas, atsižvelgiant į sėkmingą šio instituto taikymo praktiką užsienio valstybėse.

SUMMARY

Application of Imprisonment for Juveniles

Karolina Valentaitė

This master thesis presents application of imprisonment for juveniles and problematic aspects of this process in Lithuania and foreign countries. To achieve more detailed analysis, this thesis also analyzes the concept of a juvenile and the age from which the imprisonment may be imposed in comparison with foreign countries and their practice. This thesis also examines main factors and prevalence of criminal behavior of juveniles and reveals that imprisonment is a significant factor which contributes to the criminal behavior and the recent statistical data on juvenile crime does not show the demand of tightening criminal policy towards juveniles or frequent application of imprisonment for juveniles.

This thesis also reveals that practice of application of imprisonment for juveniles in Lithuania does not comply fully with international standards and does not reflect main principle of *ultima ratio* in application of imprisonment for juveniles comparing with practice in other countries and especially considering long-term negative impact on juvenile physical and psychological health. The analysis of cases leads to the conclusion that the main causes of such application of imprisonment practice in Lithuania are related to an insufficient attention and assurance of features of criminal liability of juveniles when courts concentrate and emphasize on general purposes of the punishment and not the features mentioned above as well as insufficient motivation or failure to provide proper analysis in the application process of circumstances provided in Article 91 of the Criminal Code which courts have to evaluate. This master thesis emphasizes and encourages case practice when the features of criminal liability of juveniles are taken into profound consideration, court assigns social analysis report to properly evaluate circumstances provided in Article 91 of the Criminal Code and provides detailed motives in the presence of application of imprisonment. Furthermore, thesis also encourages to impose suspended execution of imprisonment sentence for juveniles if the circumstances of the case allow considering successful practice of applying this institute in foreign countries.